॥✱॥ अथ श्राद्धविवेकप्रारम्भः ॥✱॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ श्राद्धविवेकस्य विषयानुक्रमणिका प्रारभ्यते ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ तृतीयपरिच्छेदः ३.

अथ चतुर्थपरिच्छेदः ४.

इत्यनुक्रमणिका।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशायनमः॥अथ श्राद्धविवेकः प्रारभ्यते॥प्रसीदतुसनोहरिस्त्रिदशवैरिसीमंतिनीनवीनविधवाजन
व्रतविधानदीक्षागुरुः ॥ यदीयपदपंकजस्मरणवीतसर्वैनसः पुनर्भवगतागतंजहतिवीतमोहाबुधाः ॥१॥
चिरन्तनानेकनिबन्धसिद्धःसुसंप्रदायानुगतःस्फुटार्थः ॥ नत्वाहरिंरुद्रधरेणसम्यग्वितन्यतेश्राद्धविवेक
एषः॥२॥श्राद्धंनामवेदबोधितपात्रालम्भनपूर्वकप्रमीतपित्रादिदेवतोद्देश्यकोद्रव्यत्यागविशेषः। तच्छ्रा
द्धमिहस्वरूपभेदेतिकर्त्तव्यतामन्त्रनिर्णयविहितनिषिद्धदेशकालद्रव्यब्राह्मणादिकथनेनविविच्यते । त
त्रादौसंक्षेपतः स्वरूपभेदः कथ्यते । तत्र बृहस्पतिः ॥ नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धंतथैवच ॥
पार्वणंचेतिमनुनाश्राद्धंपञ्चविधंस्मृतम् ॥ एतद्विवृतंभविष्यपुराणे ॥ अहन्यहनियच्छ्राद्धंतन्नित्यमिति
कीर्त्तितम् ॥ वैश्वदेवविहीनंतदशक्तावुदकेनतु ॥ एकोद्दिष्टंतुयच्छ्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यते ॥ तदप्यदैवं
कर्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्द्विजान् ॥ कामायविहितंकाम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये ॥ पार्वणेनविधानेनतदप्युक्तं
खगाधिप ॥ वृद्धौयत्क्रियतेश्राद्धंवृद्धिश्राद्धंतदुच्यते ॥ सर्वंप्रदक्षिणंकार्य्यंपूर्वाह्णेतूपवीतिना ॥ अमा
वास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणमुदाहृतम् ॥ क्रियतेवापर्वणियत्तत्पार्वणमितिस्थितिः॥ अत्रनैमित्तिकपदेन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षोडशप्रेतश्राद्धान्यपिसंगृह्यन्ते । एकोद्दिष्टरूपत्वात्तेषाम् ॥ पार्वणपदेनगोष्ठीश्राद्धाद्यपिस्मृत्यन्तरेणो
क्तंसंगृह्यते । तेषांसर्वेषांपार्वणविधिनाविधानात् । अत्रयद्यपिपर्वणिभवंपार्वणमितिव्युत्पत्तिः ।
तथापिव्युत्पत्तिमात्रमिदम् । वस्तुतोदेवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणम् । अतएवक्षयाहेपार्वणंकुर्वन्नधो
ऽधोयातिमानवः इतिश्राद्धंनिषिद्धय अहन्येकादशेप्राप्तेपार्वणंतुविधीयते इत्यादिस्मृतिषु देवश्राद्धपू
र्वकषट्पुरुषश्राद्धविषयतयैवविधिरुपपद्यते । अन्यथापर्वव्यतिरिक्तकालेपार्वणस्यासम्भवाद्विधिनिषे
धानुपपत्तिः । स्मृतिसारमहार्णवहलायुधकल्पतरुपितृभक्तिषुस्मृतिनिबन्धेष्वपिऔरसक्षेत्रजाभ्यांसा
ग्निकाभ्यांमृताहेपार्वणंकर्तव्यमितियल्लिखितंतदपिसंगच्छते । अन्यथातद्वचनमसंभवादयुक्तमेवस्या
त् । लोकेऽपिचप्रामाणिकास्त्वपरपक्षीयप्रतिपदादिश्राद्धेष्वपिपार्वणपदंप्रयुंजते । श्राद्धारम्भेप्रथमं
श्राद्धीयद्रव्यसेकः । नाप्रोक्षितंस्पृशेत्किंचिच्छ्राद्धेदैवेचकर्मणीत्यत्रनस्पृशेन्नदद्यादित्यर्थः ॥ अनेनवाक्ये
नप्रोक्षणप्राप्तौ तत्पुण्डरीकाक्षोच्चारणेनेतिक्वचिन्निबन्धेलिखितम् । पुण्डरीकाक्षस्मरणेनेतिक्वचित् ।
तत्रशंखचक्रधरंविष्णुंद्विभुजंपीतवाससम् । प्रारम्भेकर्मणांविप्रपुण्डरीकंस्मरेद्धरिमितिमूलवाक्यम् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यद्यप्यत्रस्मरणमेवविहितमस्ति। तथाप्युच्चारणस्यस्मरणपूर्वकतयोच्चारणेस्मरणमायात्यैवेत्यविरोधए
वेत्याचारानुगृहीतमुच्चारणंक्रियते। तत्राविरुद्धफलकीर्तनमपिक्रियतेऽस्मत्संप्रदाये। तेनपुण्डरीकाक्षः
पुनात्वित्युच्चार्य्यद्रव्यसेकः। ततःसंकल्पः। तत्राद्यपार्वणश्राद्धमहंकरिष्ये इतिपितृभक्तौसंकल्पः। अ
स्मत्संप्रदायेतु तिथ्युल्लेखपूर्वकःपित्रादीनांप्रत्येकंगोत्रसंबन्धिपदानामनुकीर्तनपूर्वकःसंकल्पःक्रियते।
तत्रनामगोत्राद्युच्चारणपूर्वकःसंकल्पइतियुक्तःपक्षः। तथाहि। नान्दीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकम्॥
वाक्यमुच्चारयेत्प्राज्ञोह्यन्यत्रपितृपूर्वकम् इत्यनेनानुपूर्वीविशेषस्यकथनात सामान्यतः पित्राद्यानुपूर्वी
प्राप्यते। सानियम्यते।अतआनुपूर्व्याउच्चारणंप्राप्तम्। गरुडपुराणादौश्राद्धप्रयोगलेखनेपित्राद्युच्चा
रणवाक्यंस्फुटमेव। तत्तत्तिथिविशेषादेः श्राद्धप्रयोजकतयादेशकालोत्कीर्तनमपियुज्यते। तथाचअ
द्यामुकमासीयामावास्यायाममुकगोत्राणांपितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणाममुकगोत्राणां
मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकशर्मणांपार्वणश्राद्धमहंकरिष्ये इत्येवंसंकल्पः कर्तव्यः।
अतएवपितृभक्तावेकोद्दिष्टश्राद्धेनित्यश्राद्धेचास्मल्लिखितक्रमेणैवसंकल्पवाक्यंलिखितम्। ततोगायत्री

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जपः । तत्र उपविश्यजपेद्धीमान्गायत्रींतदनुज्ञया । यद्यपिवारसंख्यानश्रूयते । तथापि स्थानान्तरीयगायत्रीजपादौप्रायशोवारत्रयाभिधानेनात्रापिवारसंख्याकांक्षायांसैवोपतिष्ठतइतिप्रमाणिकाचारोपष्टम्भेनवारत्रयजपः । जपेचविशेषः । केचित्प्रणवव्याहृतिरहितां शुद्धामेवगायत्रींजपन्ति ॥ केचित्प्रणवव्याहृतिपूर्वांजपन्ति।तत्रद्वितीयःपक्षोयुक्तः।तथाहि। प्रणवःपूर्वमुच्चार्य्योभूर्भुवःस्वस्ततःपरम्। गायत्रीप्रणवश्चान्तेजपोह्येवमुदाहृतः ॥ इतियोगियाज्ञवल्क्यवाक्येनगायत्रीजपविधाने सर्वत्रप्रणवव्याहृतिपूर्वकतया व्यवस्थापितत्वात् । नचान्नोत्सर्गानन्तरं सप्रणवां सव्याहृतिकांगायत्रींजपेदितिकात्यायनसूत्रेणप्रणवव्याहृतिसाहित्याभिधानादन्यत्रतयोरसाहित्यंपर्यवस्यतीतिवाच्यम् । वाक्ययोर्भिन्नवक्तृकत्वात् । तथाहि । प्रथमंगायत्रीजपविधायकंब्रह्मपुराणवाक्यम् । द्वितीयंजपविधायकंकात्यायनसूत्रम् ॥ एककर्तृकेचविधाने विशेषविधिःशेषनिषेधाभ्यनुज्ञाफलकोभवति । पुराणेसर्वशाखाप्रत्ययमेकंकर्मेतिन्यायात् । योगियाज्ञवल्क्यविहितप्रणवव्याहृतिसाहित्यस्यावश्यकोपस्थितेश्च । नचतत्साहित्यस्यावश्यकोपस्थितौकात्यायनसूत्रेतत्साहित्याभिधानमनर्थकमापद्येतेतिवाच्यम् । कात्ययनसूत्रं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कल्पः ॥ कल्पे च न्यायलभ्यस्यप्रमाणान्तरसिद्धस्यचार्थस्यैकीकृत्याभिधानम् । तेनतत्साहित्येसूत्र स्यानुवादकता परिभाषावाक्यनैवसाहित्यप्राप्तेःसिद्धत्वात् । तस्मात्प्रणवव्याहृतिसंहितायाएवगाय त्र्याःप्रथममपित्रिर्जपः । सुग तिसोपानेत्रिरिति स्फुटमेवोक्तम् । तत्रदेवताभ्यइतित्रिर्जपः । तत्रापिसं प्रदायभेदः । देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच ॥ नमःस्वधायैस्वाहायै नित्यमेवनमोनमः इति वाजसनेयिभिःपठ्यते । नमःस्वधायैस्वाहायै नित्यमेवभवंत्वितितुसामगैःपठ्यते इति ॥ केषांचिद विभागः । केषांचिद्वैपरीत्येनविभागः ॥ तत्रास्माकंप्रथमःपक्षः । तत्रोपदेशएवशरणम् । ततआसनो त्सर्गःसनिर्विवादः । ततआवाहनम् । तत्रापात्रकेऽपिश्राद्धेविश्वान्देवानहमावाहयिष्येपितॄनहमावाह यिष्यइतिप्रश्नः क्रियतइतिसम्प्रदायः । ततोऽर्घकरणम् ॥ तत्रशन्नोदेवीरितिजलप्रक्षेपः । तिलो ऽसीतितिलप्रक्षेपः । तत्रस्वाहान्तोयंमन्त्रोवाजसनेयिभिः पठनीयः कात्यायनैश्च । वाजसनेयिकल्पे कात्यायनसूत्रेस्वाहान्तस्यैवोपदेशात् । नचलिपिमात्रमत्रशरणम् । परंपरासिद्धत्वादुपदेशस्य । गुणि सर्वस्वनाम्नि मन्त्रव्याख्यानग्रन्थेपित्र्युद्देश्यकतयास्वधान्तोयंमन्त्रइतिभ्रमो हेयः । कात्यायनसूत्रे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्राद्ध- स्वाहान्तस्यैवोपदेशादित्यभिधानेनोपदेशस्यपरंपरासिद्धतयास्थैर्यात् । अत्रपवित्रोपरिजलानन्तरंवा वि०
जसनेयिनः केचिद्ददति । सामगानाम्नुदकांतरदानमेतदितिकृत्वानेतिकेचिद्ददति । तत्रदत्तदर्भोदके
॥ ३ ॥ हस्तेविप्रेभ्यश्चपृथक्पृथगितिवायुपुराणवाक्यंप्रमाणम् । नियामकाभावादितिसर्वेषांयजुर्विदामपिजला
न्तरदानमुचितम् । ततो यादिव्याइति पाठः । तत्र आपःशिवाःस७स्योनासुहवाइत्यत्रकेचित्प्रथमं
तालव्यशकारंपठन्ति । केचित् ॐकारशून्यंदन्त्यमेवसकारंपठन्ति । तत्रयजुर्विदाओंकारसहितोदं
त्यसकारः पठनीयः । यजुर्वेदीयत्वादस्यमंत्रस्य दंत्यसकारोपदेशस्थैर्यादिति । ततोऽर्घोत्सर्गः । तत्रो
त्सर्गवाक्येप्रथमं युष्मत्पदोच्चारणम् । ततोदेयद्रव्योच्चारणम् । असावेषतेऽर्घइतिकात्यायनेनानुपूर्वीवि
शेषोपादानात् । तथाचएषवोहस्तार्घएषतेहस्तार्घ इतिवा वाक्यम् । ततः पित्राद्यर्घपात्राणांन्युब्जीकर
णम् । तत्रप्रपितामहार्घपात्रस्थमवशिष्टजलादिपितामहार्घपात्रेकृत्वातदपिपित्रर्घपात्रेकृत्वा ॐ पितृभ्यः
स्थानमसीतिएकदैवपात्रत्रयस्याधोमुखस्यवामप्रदेशेऽवस्थापनम् । केचित्प्रथमंपितृपात्रंन्युब्जीकृत्य ॥ ३ ॥
तदुपरिपितामहपात्रंतदुपरिप्रपितामहपात्रंन्युब्जीकुर्वंति । एतत्तुनमनोरमम् । पितृभ्यःस्थानमसीति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्युब्जंपात्रंनिदधातीति कात्यायनेनत्रयाणामेकदैवस्थापनविधानात् । ततोगंधादिदानम् । पात्रपक्षेप्रत्येकंतत्प्रतिपादनम् । ततोजलादिनाचतुष्कोणमंडलकरणम् । अत्रमंडलेदिगुपक्रमनियमःप्रमाणाभावान्नास्ति । ततोजलेआहुतिद्वयहोमः । तत्रान्नेव्यंजनयोगोनकर्तव्यः । उद्धृत्यघृताक्तमन्नंपृच्छत्यग्नौकरिष्यइति अत्रघृताक्तान्नमात्रस्यविधानात्। जुहुयाद्व्यंजनक्षारवर्जमन्नंततोजलेइतिविष्णुपुराणीयवाक्यान्तरेनिषेधाच्च। ततोभूस्वाम्यन्नदानम् । ततोहुतशेषप्रक्षेपः । पात्रेषुततःप्रत्येकंपरिवेषणम् । ततोमधुवाताइत्यादिऋक्त्रयपाठः । मधुमधुमध्विति चपाठः अत्रबहूनांमधुमधुमध्वितिमन्त्रपाठस्यानाचरणम् । तत्रास्मन्मते अन्नंमधुमयंकृत्वामधुवाताभिमंत्रितमितियमवाक्ये मधुवाताइतिपदस्यमधुप्रकाशकमन्त्रोपलक्षणपरत्वान्मधुनक्तं मधुमान्नइतिऋग्द्वयोपस्थापकत्ववन्मधुमधुमध्वित्यस्याप्युपस्थापकत्वम्। मधुप्रकाशकत्वस्यतुल्यत्वात् । अतएवसुगतिसोपानेसर्वश्राद्धप्रयोगेऽन्नावसरेमधुमधुमध्विति च सर्वत्रलिखितम्। अत्रान्नोत्सर्गानन्तरंगायत्रीमधुवाताइत्यादिजपस्ततोऽन्नहीनपाठइतिसुगतिसोपानादौभवशर्मप्रतिहस्तकग्रन्थेक्रमः । अन्नोत्सर्गानन्तरमन्नहीनपाठस्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तोगायत्रीमधुवाताइत्यादिपाठइतिपितृभक्त्यादौक्रमः। तदनयोःक्रमयोर्विकल्पएव। सव्याहृतिकांगायत्रींमधुवाताइति ऋचंजस्वायथासुखंजुषध्वमितिवाच्यम्। भुंजीरंस्तेऽपिवाग्यताइतियाज्ञवल्क्यवाक्यानुसारेणसुगतिसोपानादिलेखनम्। कात्यायनसूत्रमन्त्रानुसारेण पितृभक्त्यादिलेखनम्। तथाच कात्यायनसूत्रम्। वैष्णव्यर्चा। यजुषाचान्नेंगुष्ठमवगाह्योष्णंस्विष्टमन्नंदद्याच्छक्त्यावाश्नत्सुजपेद्व्याहृतिपूर्वां सप्रणवांगायत्रींमधुवाताइतित्र्यृचमिति। अस्मत्संप्रदायेतुप्रेतश्राद्धेषुप्रतिहस्तकभवशर्म्मग्रंथेनव्यवहारस्तदितरश्राद्धेषुपितृभक्तिलेखनानुसारेण व्यवहारः। अत्रइदमन्नमिमाआपइदमाज्यमित्यन्नजलघृतेष्वंगुष्ठनियोजनमितिबहुषुनवीनग्रंथेषुलिखितम्। इदमन्नमिमाआपइदमाज्यमित्यन्नजलघृतेष्वंगुष्ठनियोजनानंतरमिदंहविरितिपुनरन्येष्वप्यंगुष्ठनियोजनमितिप्राचीनसंप्रदायः। तदनयोःपक्षयोःप्रचीनसम्प्रदायःप्रामाणिकः। तथाहि। कल्पतरौश्राद्धकाण्डेपैठीनसिः इदंहविरित्येवंसांगुष्ठमन्नविधंब्राह्मणेभ्योदद्यात्। अस्यार्थः। अन्नविधमन्नप्रकारःपायसादिः सब्राह्मणांगुष्ठनिवेशनपूर्वकमिदंहविरित्यभिधायसंकल्पनीयइतिलिखितम्। अत्रान्नोत्सर्गवाक्येएतत्तेन्नंसोपस्करणंस्वधेतिक्रमः। एवम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्घपिंडसूत्रदानेष्वपि प्रथमंतेपदोच्चारणंततोदेयद्रव्यनामोच्चारणंकर्तव्यम् । कात्यायनादौतथैववाक्य श्रवणात् । प्रेतश्राद्धेषुब्रह्मपुराणाद्यनुसारेणवाक्यम् । तत्रनायंनियमः। ततः पवित्रजपानंतरमन्नविकि रणम् । तत्रमन्त्रद्वयम् । अनग्निदग्धायेजीवायेप्रदग्धाःकुलेमम॥भूमौदत्तेनतृप्यन्तुतृप्तायान्तुपरांगति मित्येकः । अग्निदग्धाश्चयेजीवायेप्यदग्धाःकुलेमम॥ भूमौदत्तेनतृप्यन्तुतृप्तायान्तुपरांगतिमित्यपरः। तत्रयजुर्वेदिनां नियमतःप्रथममंत्रेणैवान्नविकिरणम् । कात्यायनेनतस्यैवगृहीतत्वात्॥ वेदशून्यानांद्वि तीयमन्त्रःपौराणिकत्वात्प्रयोज्यइति । तत आचमनं ततोहरिस्मरणं ततोगायत्रीमधुवाताजपः । स चसव्येनापसव्येनवा प्रमाणाभावाच्छ्राद्धोपक्रमगायत्रीजपवत् । नचपूर्ववद्गायत्रींजपित्वेतिकात्याय नसूत्रेपूर्ववदित्यतिदेशादपसव्यप्राप्तिरितिवाच्यम् । पूर्वमपसव्योपदेशाभावात् । तथाचतत्रपूर्ववदित्य नेन पूर्वोपदिष्टप्रणवव्याहृतिसाहित्यस्यातिदेशः । भवशर्मप्रतिहस्तकमतेऽत्रगायत्रीमधुवाताजपोना स्ति । ततःपिंडस्थानेऽपसव्येन रेखाकरणमुल्मुकभ्रामणंछिन्नमूलकुशास्तरणं सव्येनदेवताभ्यः पि तृभ्यश्चेतिजपः । ततोऽपसव्येनपिण्डस्थानेऽवनेजनं ततः पिंडोत्सर्गस्तत्रापितेपदस्यप्रथमंततः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पिंडःस्वधेतिवाक्यस्योच्चारणं ततःकरप्रोक्षणं ततआचमनम् । तत्रत्रिराचम्येत्यभिधानाच्चुलुकत्रयात्मकस्याचमनपदार्थस्यत्रिरित्यनेनान्वयात् चुलुकनवकतयाचमनत्रयंमन्यंते । वस्तुतस्त्वाचमनस्वरूपस्यचुलुकत्रयात्मकस्यैवस्वरूपेणोपादानमनुवादरूपत्वादितिभाति । ततोऽत्रपितर इत्याद्यनुष्ठानं ततःप्रत्यवनेजनं ततोनीवीविस्रंसनं ततआचमनं ततःसव्यहस्तेन सूत्रमादायदक्षिणहस्तेन वामान्वारब्धेनपिंडोपरिसूत्रधारणं नमोव०इतिपठित्वा ॐएतद्वःपितरोवासइतिप्रत्येकमविकृतेनमंत्रेण। ततस्तदुत्सर्गःततस्तूष्णींगन्धादिदानं ततोऽक्षय्योदकदानादि । अत्रापात्रकेश्राद्धेऽक्षय्योदकदानादीनि केचिन्निवर्तयंति प्रतिवचनाभावादिति। तन्नयुक्तम् । एवंसतिप्रथमगायत्रीजपादेरपिनिवृत्तिरापद्येत। ब्राह्मणानुज्ञाभावात्। तस्माद्ब्राह्मणाभावेब्राह्मणकर्तृकाभ्यनुज्ञाप्रतिवचनादीनि निवर्ततांभोजनवत्। नतु यजमानकर्तृकजपादीनिनिवर्तंते अन्नोत्सर्गादिवदिति । ततआशीःप्रार्थनं तत्रदातारोनोऽभिवर्धंतांवेदाःसंततिरेवचेत्यत्रवेदशब्दस्यप्रथमैकवचनांतस्यास्मत्संप्रदायेपाठः । कात्यायनसूत्रेप्रथमैकवचनांतस्यैवपरंपरोपदेशात् अग्निपुराणादौ तथादर्शनाच्च । ततस्तूष्णींपिंडोपरिसपवित्रकुशत्रयदानमूर्ज्जंवह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्तीरितिजलधारादानं पिंडोत्थापनमुल्मुकस्यछिन्नमूलानांचाग्नौप्रक्षेपः अर्घपात्रोत्तानीकरणं दक्षिणा दानं देवताभ्यइतिजपःदीपनिर्वापणं हस्तपादप्रक्षालनम् आचमनं विष्णुस्मरणं श्राद्धीयद्रव्य स्यब्राह्मणेप्रतिपादनम् । एकोद्दिष्टेतु एकस्योद्देश्यतयाएकवचनान्तप्रयोगेणवाक्यम् । ॐ अद्या मुकमासीयामुकतिथावमुकगोत्रस्यपितुरमुकशर्मणःसांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धमहंकरिष्ये इतिसंकल्प वाक्यम् । आश्विनकृष्णचतुर्दश्यांशस्त्रहतादीनामेकोद्दिष्टम् । शस्त्रादिहेतुकमरणयोगिनामा श्विनकृष्णचतुर्द्दशीश्राद्धाधिकरणंविधीयते । तथाचनिमित्तानांतदधिकरणोपस्थितिमात्रेणचरिता र्थत्वात्संकल्पवाक्येनिमित्तोल्लेखोविफलइति । ॐ अद्याश्विनकृष्णचतुर्दश्याममुकगोत्रस्यपितुर मुकशर्मणएकोद्दिष्टश्राद्धमहंकरिष्ये इत्येवमेवसंकल्पोयुक्तः । एवमशौचादिनाक्षयाहेसांवत्सरिकैको द्दिष्टश्राद्धाकरणेऽऽशौचांतेयातिथिःप्राप्यतेतस्यामेकोद्दिष्टश्राद्धंकर्तव्यम् । शुचिभूतेनदातव्यंयातिथिः प्रतिपद्यते ॥ सातिथिस्तत्रकर्तव्यानत्वन्यावैकदाचनेतिवाक्येनाऽऽशौचावस्थायांप्राप्ताप्रथमतिथिः श्राद्धाधिकरणत्वेनबाध्यते । तत्रापि निमित्तोल्लेखोऽप्रयोजकः । प्राप्ततिथेरेवोल्लेखः प्रयो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जकः । तथाचाद्यामुकमासीयामुकपक्षीयामुकतिथावमुकगोत्रस्यपितुरमुकशर्मणः सांवत्सरिकै कोद्दिष्टश्राद्धमहंकरिष्ये इत्येवंसंकल्पोन्याय्यः। प्रेतश्राद्धरूपैकोद्दिष्टेविशेषः । तत्रप्रेतत्वविमुक्ति हेतुकषोडशश्राद्धान्तर्गतैकादशाहश्राद्धमहंकरिष्येइत्येवंसुगतिसोपानेवाक्यम् । तन्नयुक्तम् । त्र्यहा शौचमासिकाशौचांतद्वितीयदिनेएकादशाहपदस्यानन्वयात् । नचाशौचान्तद्वितीयदिनश्राद्धस्य नामैवेदं पारिभाषिकम् । तथाऽविधानात् । नचैकादशाहपदस्याशौचान्तद्वितीयदिनोपलक्षक तयाशौचान्तद्वितीयदिनोपस्थापकमेवैकादशाहपदम् । मुख्यशब्दसंभवेपौरुषेयवाक्येउपलक्षक शब्दप्रयोगस्यान्याय्यत्वात् । स्वायत्तेपदप्रयोगेकिमित्यवाचकंपदंप्रयोक्ष्यामहेइत्यभिधानात् ॥ नचागमएवैकादशाहपदेनाशौचान्तद्वितीयदिनश्राद्धमुपलक्षितमितितत्पदप्रयोगेऽस्यस्वायत्तत्वाभाव इतिवाच्यम् । तेनप्रकारेणस्मृतिष्वश्रवणात् । तस्मात्प्रेतत्वविमुक्तिहेतुकषोडशश्राद्धान्तर्गताद्यश्राद्ध महंकरिष्यइतिसंकल्पोयुक्तः । तथाहि । द्वादशप्रतिमास्यानिआद्यंषाण्मासिकंतथा ॥ सपिंडीकरणं चेतिप्रेतश्राद्धानिषोडशेतिवाक्येषोडशश्राद्धानामाद्यादिनामकथनम् । ततश्च तेषुमध्येकिंकुत्रविधा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तव्यमित्यपेक्षायामाद्यमेकादशेऽहनीत्यशौचान्तद्वितीयदिनमाद्यश्राद्धाधिकरणत्वेनाविदधाति । तथा चाद्यपदेनैवसंकल्पः कर्तव्यः । सर्वाशौचान्तद्वितीयदिनेमुख्यशब्दोपस्थितत्वेनाद्यपदस्ययोग्यत्वात् षोडशश्राद्धगणनायामाद्यशब्देनकीर्तनान्मूलवाक्योल्लिखितप्रकारेणैवकीर्तनंलौकिकवाक्येऽपियुज्यते अन्यथाऽपरिच्छेदकतत्तदर्थोपस्थापकशब्दपरिग्रहे सर्वत्रागमप्रतिपादितार्थोपस्थितत्वानियमप्रसंगः। नन्वेवमूनषाण्मासिकोनवार्षिकपदेनसंकल्पवाक्येषाण्मासिकद्वयकीर्त्तनंनसंगच्छते । मूलवाक्येषाण्मासिकपदेनोत्कीर्त्तनात्तत्पदोत्कीर्तनस्यैवयुक्तत्वादितिचेन्न । षाण्मासिकेतथेतिसंक्षेपेणतयोरेवाभिधानाददृष्टशब्देनधर्माभिधानवत् । तथाचमुख्यशब्दत्वादूनषाण्मासिकोनवार्षिकपदेनोत्कीर्तनं संगतम् । अनेनैवाशयेनैतयोरेवोनषाण्मासिकोनवार्षिकत्वेनप्रसिद्धिरितिविवरणंकृतंपितृभक्तौश्रीदत्तोपाध्यायैः । अतएवद्वादशप्रतिमास्यानीतिमूलवाक्येनप्रथममासिकादीनामेवाभिधानात्प्रथममासिकादिपदेनैवसंकल्पः सर्वेषांनिर्विवादः । प्रथममासिकादिप्रयोगवाक्यंनिर्विवादम् । सपिण्डीकरणेऽपिवाक्येविवादाभावः । अर्घ (र्घ्य) जलसंयोजनेपिण्डसंयोजनेचविवादः । तत्रकेचिद्विभा

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गेसंयोजनेचमन्त्रान्वयंकुर्वन्ति । केचित्संयोजनमात्रे । तत्रोभयत्रमन्त्रान्वयःक्रियतेइतियुक्तः पक्षः । तथाहि । प्रेतपात्रंपितृपात्रेष्वासिञ्चतियेसमानाइतिद्वाभ्याम् । एतेनैवपिण्डोव्याख्यातइतिकात्यायनसूत्रेणसंयोजनेमन्त्रान्वयोबोध्यते । निरूप्यचतुरःपिण्डाञ्छ्राद्धदःप्रतिनामतः । येसमानाइतिद्वाभ्यामाद्यंतुविभजेत्रिधा ॥ एषएवविधिःपूर्वमर्घपात्रचतुष्टये । इतिवाक्येनविभागेमन्त्रान्वयोबोध्यते । अतउभयत्रमन्त्रान्वयःप्रामाणिकः । नचकात्यायनसूत्रश्रुतसंयोजनमात्रान्वयबलेनविभजेदित्यस्यमुख्यार्थत्यागोयुक्तः । निरपेक्षश्रुतवाक्ययोस्तुल्यबलतयाबाध्यबाधकभावाभावेनभिन्नविषयतायां विरोधाभावेनैकस्यापरवाक्यस्थपदस्यमुख्यार्थत्याजनेऽसामर्थ्यात् । अन्यथानिरूप्येतिवाक्यश्रुतविभागान्वयबलेनकात्यायनसूत्रश्रुतासेचनपदस्यैवार्थान्तरकल्पनाकिंनस्यात्।विनिगमनाविरहात्। प्रत्युतएकस्यद्रव्यस्यद्रव्यत्रयेणक्रमेणसमंसंयोजनेविभागस्यावश्यकत्वाद्विभागप्राप्तौतत्रापिमंत्रापेक्षायामुपस्थितमन्त्रान्वयस्ययोग्यत्वाद्विभागेमंत्रान्वयो युक्तः । तत्रचैकविनियोगेयुक्तत्वान्मन्त्रयोरादावेवप्रणवोच्चारणंनमध्येऽपीति। अत्राक्षय्योदकदानवाक्ये श्रा-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वविशेषणत्वेनोपात्तानांषष्ठ्यन्तानांपदानांदानोद्देश्यभूताभिधायिनांचषष्ठ्यन्तानांपदानांप्रयोगेपौर्वापर्येऽनियमोदृश्यते । तत्रोभयत्राप्यन्वयप्रतीतिरेवकल्प्यः। फलतोऽविशेषात् । एवंदक्षिणादानवाक्यआभ्युदयिकश्राद्धसंकल्पवाक्येपिनविवादः । नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकम् । वाक्यमुच्चारयेत्प्राज्ञोप्यन्यत्रपितृपूर्वकमिति यद्यप्यस्तिप्रपितामहानुपूर्वीवाक्यकरणेप्रमाणम् । तथाप्युपदेशानुरोधात्पितृपूर्वकमेववाक्यंप्रयुज्यते । तत्रोपदेशएवबहुप्रामाणिकानुमतःशरणम् । वस्तुतःप्रपितामहपूर्वकंवाक्यंयुक्तम् । अत्रपित्राद्यर्घपात्रेषुयवप्रक्षेपेविवादः। तत्रतिलप्रक्षेपमन्त्रातिदेशेनयवादिपदप्रक्षेपेणपाठइत्यभिमानोबीजम् । वस्तुतोऽतिदेशेन प्रमाणम् । हलायुधनिबंधेमुरूयत एवमेवास्यमंत्रस्योपदेशादिति । तत्रयवोऽसिसोमदैवत्योगोसवोदेवनिर्मितः । प्रत्नमद्भिःपृक्तःपुष्टयानांदीमुखाँल्लोकान्प्रीणीहिनःस्वाहेत्यस्मत्संप्रदायेपाठः सचहलायुधनिबन्धेतथैवमन्त्रस्यलेखनादुपदेशस्यपरंपराप्राप्तत्वेनस्थैर्याच्चतथैवयुक्तः प्राचीनपितृभक्तिश्राद्धकल्पादिग्रन्थेषुतथैवलेखनाच्च । केषुचिद्ग्रंथेष्वग्रेयोजयित्वानांदीमुखान्पितृँल्लोकान्प्रीणीहिनःस्वाहेतिपितनि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिपदमधिकंदत्तमस्ति । तदधिकमेवेति । अत्रभूस्वाम्यन्नदानेपिदैवविधिंकुर्वंति । तन्नयुक्तम् । तस्याभ्युदयिकश्राद्धबहिर्भूतत्वेनदैवविधौप्रमाणाभावात् । तथाचपित्र्यविधिनैवयुक्तमिति । अत्रनांदीमुखाः पितरःप्रीयंतामित्यक्षय्यस्थाने इतिकात्यायनसूत्रम्। तत्रान्यत्रकथितषष्ठ्यंतपदवारणार्थमक्षय्यपदवारणार्थंचप्रथमांतपदेननिर्देशः पितरःप्रीयंतामितिचोक्तम् । एतदेववाक्यमत्रप्रयोक्तव्यमितिकेचित् । अस्मत्संप्रदायेतुश्राद्धान्तरवत्प्रत्येकोद्देश्यतायांबाधकाभावात् वाक्यस्यषष्ठ्यन्तपदाक्षय्यपदप्रयोगनिवारणार्थत्वेनचरितार्थत्वात् अमुकगोत्रामातामुकदेवीनांदीमुखीदत्तैतदन्नपानादिभिः आभ्युदयिकश्राद्धेऽभिप्रीयतामितिवाक्यंप्रयुज्यते । अत्रवैदिकमंत्रेष्वपिनांदीमुखपदंयोजयित्वापठन्ति । अत्र नांदीमुखाःपितरोमादयध्वं नमोवोनांदीमुखाःपितरोरसायेत्यादिक्रमेण । तन्नयुक्तम् । मंत्रेपितद्योजनस्याप्रामाणिकत्वात् । लौकिकवाक्येष्वेवनांदीमुखान्पितॄनहमावाहयिष्ये इत्यादिनाप्रकारेणप्रतिपदंसूत्रेनांदीमुखपदयोजनात् । नित्यश्राद्धेऽपिगोत्रसंबन्धिपदानामुच्चारणपूर्वकमेववाक्यम् । पितृभक्तावपितथैवलिखितम् ॥ अत्रकेचिद्दक्षिणादानंनकुर्वंति । तन्नयुक्तम्। हतंयज्ञमदक्षिणमितिवा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्येनदक्षिणायाआवश्यकत्वेनबोधनात् । यज्ञपदेनतत्रश्राद्धस्याभिधानात्। नचनित्यश्राद्धमदैवंस्याद्द क्षिणापिंडवर्जितमितिवाक्येनविशेषतोदक्षिणानिषेधः । अकरणेऽनिष्टश्रवणस्यान्यथाऽव्यवस्थापयितु मशक्यत्वात्। दक्षिणापिंडवर्जितमितिवाक्येऽन्वयस्यान्यथाप्युपपत्तेः । सामान्यतः प्राप्तदक्षिणावि धेरबाधकत्वात् । तथाहि । श्राद्धपल्लवेव्याख्यातम् । नित्यश्राद्धमदैवंस्यादर्घपिंडविवर्जितं च दक्षिणादेयेत्याक्षिप्यते। तेनतत्रनित्यश्राद्धेदक्षिणादेयेत्यर्थः इत्येवंस्कन्दपुराणादिवाक्येपीदृश मन्यथायोजनंसुकरम् । दक्षिणाबोधकवाक्यमनन्यथासिद्धमिति । अतएवपितृभक्तावपात्रकनित्य श्राद्धप्रयोगलेखनेऽपिततोयथाशक्तिदक्षिणांदद्यादितिसिद्धवद्दक्षिणादानंलिखितम् । नित्यश्राद्ध मदैवंस्यादर्घपिंडविवर्जितमिति वाक्यंलिखितम् । तेनदक्षिणानिषेधशंकापिनावतारिता । नित्यश्राद्धाभिधायकंवाक्यमवतीर्यतत्रचार्घपिंडावाहनविश्वेदेवश्राद्धानिनिषिद्धानि ॥ पूर्वदिननियम श्राद्धदिननियमाग्नौकरणश्राद्धोत्तरकर्मज्ञातिभोजनान्याचारान्निवर्तन्ते इतिचनिषिद्धपरिगणनेदक्षि णानगणिता । पितृभक्तौस्मृतिसारादावपिदक्षिणादानंकर्तव्यमितिलिखितम् । अतोमीमांस

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कानामप्यपात्रकेऽपिनित्यश्राद्धेदक्षिणादानस्यप्रतिपत्त्यानिर्विकल्पंदक्षिणादानम् । तीर्थश्राद्धेतुविशेषः-आमान्नेनैवकर्तव्यमर्घावाहनवर्जितमिति । तथाचदेवीपुराणे । तीर्थेषुब्राह्मणान्नैवपरीक्षेतकदाचन ॥ अन्नार्थिनमनुप्राप्तंभोज्यंतंमनुरब्रवीत् ॥ सक्तुभिः पिंडदानञ्चसंयावैः पायसेनवा ॥ कर्तव्यमृषिभिर्दिष्टंपिण्याकेनगुडेनवा ॥ देयंतुतिलपिण्याकंशक्तिमद्भिर्नरैः सदा ॥ श्राद्धंतुतत्रकर्तव्यमर्घावाहनवर्जितम् । श्वध्वांक्षगृध्रकाकानां नैवदृष्टिहतंचयत् ॥ श्राद्धंतत्तैर्थिकंज्ञेयंपितॄणांतृप्तिकारकम् ॥अकालेऽप्यथवाकालेतीर्थेश्राद्धंतथानरैः॥प्राप्तैरेवसदाकार्यंकर्तव्यंपितृतर्पणम् ॥ पिण्डदानंततःशस्तंपितॄणांचातिवल्लभम् ॥ विलम्बोनातिकर्तव्योनचविघ्नंसमाचरेत् ॥ संयावो घृतगोक्षीरगोधूमादिसाधितोभोज्यविशेषः । पिण्याकः तिलखलिः । पुनस्तिलपिण्याकपदंतिलमात्रविधायकमिति पितृभक्तिः । अकाले विहितामावास्यादिव्यतिरिक्तेऽपि नतुनिषिद्धेऽपि । निषेधविधानविरोधात् । नचनिषेधएतदतिरिक्तविषयः । सामान्येबाधकाभावात् । नचैतदेववाक्यंबाधकम् । एतस्यान्यार्थोपपादनादित्येवमेवपितृभक्तिः । पिण्डदानमुखेनप्रधानश्राद्धविधानमेव । तत्रतत्तद्द्रव्यकंज्ञेयम् । श्राद्धं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तुतत्रकर्तव्यमितिस्वयमेवाभिधानात् । पिण्डदानंततःशस्तमितितीर्थेकेवलपिण्डदानमपिकर्तव्यमितिबोधितम् । प्राप्तैरेवसदाकार्यमित्यनेनविलम्बोनातिकर्तव्यइत्यनेनचतीर्थप्राप्तौतथाकर्तव्यम् । यथा तीर्थप्राप्त्यनन्तरंरात्र्यादिनिषिद्धकालांतरसंयोगोनभवति । किंच तीर्थप्राप्त्यनन्तरंतीर्थश्राद्धक्रियानुगुणस्नानसन्ध्यातर्पणदेवपूजाऽनन्तरमेव श्राद्धक्रियाक्रियते इतिबोध्यते । तदनुगुणातिरिक्तस्वाध्यायाचरणेनविलम्बसम्भवात् । अतोदिनान्तरेतीर्थप्रवेशंरात्र्यादौकृत्वादिनान्तरेश्राद्धंक्रियतइत्युक्तम् । तदिदंतीर्थश्राद्धमामान्नेनैवकर्तव्यम् । अपद्यनग्नौतीर्थेचचन्द्रसूर्यग्रहेतथा । आमश्राद्धंद्विजैःकार्यं शूद्रेणतुसदैवहीतिवाक्येनद्विजानामपितीर्थेआमान्नैः श्राद्धविधानात् । अत्रआपदीत्यनेनआत्मनोदेशकालादीनांचोपप्लवावस्थाकथिता । तेनस्वाशक्तौदेशकालोपप्लवेपाकक्रिययाश्राद्धासम्भावनायामामश्राद्धंकर्तव्यमित्यर्थः । अनग्नाविति । पाकयोग्याग्निरहितइत्यर्थः । नत्वनग्नौ श्रौतस्मार्तरहितइत्यर्थः । अनग्निमतामपिब्राह्मणानांसांवत्सरिकादौसिद्धान्नश्राद्धाचरणस्यसर्वप्रामाणिकसम्मतत्वात् । आमश्राद्धेपिण्डादिकमप्यामान्नेनैवकर्तव्यम् । यदाहजाबालिः—आमश्राद्धप्रदोऽनग्निः सर्वत्रैवमनी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षिणः । येनाग्नौकरणंकुर्यातिपण्डांस्तेनैवनिर्वपेदिति । अत्राप्यनग्निःपाकयोग्याग्निरहितइत्यर्थः । काम्यंश्राद्धमामान्नेननकर्तव्यम् । तथाहलघुहारीतः—श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्तितम् । अमावास्यादिनियतंमाससंवत्सरादृते इति । अत्रनियतमावश्यकमित्यर्थः । तेनावश्यकेऽमावास्यादिश्राद्धेऽन्याद्यभावेआमान्नविधिर्नकाम्ये । आवश्यकेऽपिमासिकसांवत्सरिकादावेकोद्दिष्टेनामान्नविधिः । माससंवत्सरादृतेइतिवचनात् । एकोद्दिष्टंतुकर्तव्यंपाकेनैवसदास्वयमितिसिद्धान्नस्यैववाक्यान्तरेणापिनियमतोविधानात् । पाकासम्पत्तौचसएवाह—अभावेपाकपात्राणांतदहःसमुपोषणमिति । शूद्रेणसर्वंश्राद्धमामान्नेनैवचकर्तव्यम् । शूद्रेणतुसदैवहीतिवाक्यात् । आमश्राद्धेमांसादिव्यंजनान्यामान्येवदेयानीतिश्राद्धपल्लवः । भुजबलभीमे अपत्नीकःप्रवासीचयस्यभार्यारजस्वला ॥ आमश्राद्धंद्विजैःकार्यंशूद्रेणतुसदैवहीति ॥ अथदम्पतिपूजनविवेचनम् ॥ तत्र—संपूज्यद्विजदाम्पत्यंनानाभरणभूषणैः ॥ वृषोत्सर्गंचकुर्वीतदेयाचकपिलाशुभेतिवाक्यम् । अत्रनानाभरणभूषणैरिति भूषणपदंक्रियापरंनपुनरुक्तिः । अत्रसंपूज्येतिक्त्वाश्रवणाद्वृषोत्सर्गांगंदम्पति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पूजनमित्याहुः । तन्न । विनिगमनाविरहेणोभयस्यापिप्रधानत्वात् । समानकर्तृकताबोधनमात्रेण क्त्वाश्रुतेरुपपत्तेरिति दम्पतिपूजनस्यप्रधानत्वाद्वृषोत्सर्गाकरणेऽपिदंपतिपूजनंयुक्तम् । अथवृषो त्सर्गविवेचनम् ॥ तत्रवृषस्तरुणोवत्सतर्य्यश्चत्रिहायण्यः । चरणानिमुखंपुच्छंयस्यश्वेतानिगोप तेः ॥ लाक्षारससवर्णश्चतंनीलइतिनिर्दिशेत् ॥ एवंविधवृषाभावेऽन्योवृषभः । यो यस्योपादेयस्त माह । वर्णतस्ताम्रकपिलोब्राह्मणस्यप्रशस्यते ॥ स्निग्धरक्तेनवर्णेन क्षत्रियस्यप्रशस्यते ॥ कांचना भेनवैश्यस्यकृष्णेनाप्यन्त्यजन्मनः ॥ अत्रवृषोत्सर्गस्यवैदिकबहुमन्त्रसाध्यतयावेदोच्चारणानधिकृ तस्यशूद्रस्य वृषोत्सर्गानधिकारप्राप्तौ कृष्णेनाप्यन्त्यजन्मन इतिशूद्रंप्रतिवृषविशेषोपदेशेनवेदोच्चार णेऽधिकारबोधनाद्वृषोत्सर्गाधिकारोबोध्यते । वेदोच्चारणेनविनातत्करणकवृषोत्सर्गानधिकारेवृषवि शेषकथनानर्थक्यापत्तेः ॥ तस्माद्वृषविशेषोपदेशान्यथानुपपत्त्याशूद्रस्यापिवृषोत्सर्गेऽधिकारः क थ्यते । तत्रापिएतथैवोत्सृजेरन्निति वृषोत्सर्गेवैदिकवाक्यकरणकत्वनियमविधानात्तेनविनोत्सर्गस्यानु पपत्तेरन्यथानुपपत्त्यापिशूद्रस्यवृषोत्सर्गवाक्यएववेदपाठोनान्यत्रेतिसर्वप्रामाणिकसिद्धम् । शूद्रव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ल्यन्यायतयामन्त्ररहितायाःस्त्रियाअपिवृषोत्सर्गेऽधिकारइतिकश्चित्। तन्न। शूद्रवत्स्त्रियाअप्यधिकारबोधनेप्रमाणाभावात्। नहितस्याअधिकारबोधनंविनाकस्यचिद्वाक्यस्यानुपपत्तिः। सामान्यविधेर्विशेषवचनेनैवबाधः। बाधकस्यचानुपपत्तिमूलकत्वात्। यावत्यबाधितेऽनुपपत्तिप्रशमोनभवतितावदेवबाध्यते। नचात्रसामान्यविधिप्रवृत्तौकाचिदनुपपत्तिरितिनतस्याअधिकारः। एवमनुपनीतस्यत्रैवर्णिकस्यवेदशून्यतयावृषोत्सर्गेनाधिकारः। वृषोत्सर्गकालश्चाऽऽशौचान्तद्वितीयदिनंकार्तिकीचैत्रीरेवतीयुताश्विनपूर्णिमाच। तत्रकार्त्तिक्यांवृषोत्सर्गात्पूर्वमपूपदानमधिकम्। आशौचान्तद्वितीयदिनेवृषोत्सर्गेआभ्युदयिकश्राद्धाभावः। सपिण्डनानन्तरमाभ्युदयिकेऽधिकारात्। अत्राशनायस्वाहेत्यकारान्ताशनशब्दप्रकृतिकस्यचतुर्थ्यन्तस्यसुगतिसोपानेलेखनम्। अशनयेस्वाहेतीकारान्ताशनिशब्दप्रकृतिकस्यचतुर्थ्यन्तस्यपाठःप्रमाणसिद्धः। तथाहि। अयंवृषोत्सर्गोगोयज्ञेनव्याख्यातइतिपारस्करसूत्रे पूर्वोपदिष्टस्यगोयज्ञधर्मस्यातिदेशात्- अग्निरुद्रशर्वपशुपत्युग्राशनिभवमहादेवेशानांदेवतानांपायसाहुतावुपस्थितिः। तत्राशनिशब्द इकारान्त एवोपदिष्टः। तत्रापियजुर्वेदीयमाध्यन्दिनी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यशास्त्राप्रमाणमत्राह ऊनचत्वारिंशेऽध्याये–अग्निᳫं हृदयेनाशनिᳫं हृदयाग्रेणपशुपतिᳫं कृत्स्नहृदये नभवंयक्ना। शर्वम्मतस्नाभ्यामीशानम्मन्युनामहादेवमन्तः पर्शव्येनोग्रन्देवंवनिष्ठुनावसिष्ठहनुः शिङ्गीनिकोश्याभ्याम् इति कण्डिकायामग्न्यादिदेवतानां कथितानां गोयज्ञेउपदेशः। तस्यां कण्डिकायामशनिशब्दस्येकारान्तस्योपादानम् ॥ एतत्कण्डिकापाठःशतपथेतस्मादशनिरसीति नामनिरुक्तिश्च। पारस्करगृह्यसूत्रपद्धतिषु अशनयेस्वाहेतिप्रयोगश्चप्रमाणम्। नात्रअशनशब्दस्यकुत्राप्युपदेशसंभावनापि। एवमशनिशब्दस्यप्रामाणिकत्वे वृषोत्सर्गाहुतिष्वशनेरेवदेवतात्वंनाशनशब्दस्येतिस्थितम्। पिष्टकाहुतिमन्त्रेऽपिपाठद्वैतम्। तद्विवेवचनार्थमर्थःपदानिचविविच्यन्ते। तत्र पूषागाअन्वेतुनःइत्यादिकोमन्त्रः। तत्रप्रथममादित्यविशेषवाचकःपूषशब्दःप्रथमैकवचनान्तउपात्तः। ततोगोशब्दःपशुवाचकोद्वितीयाबहुवचनान्तउपात्तः। ततइण्धातुरनुपूर्वोलोट्प्रथमपुरुषैकवचनान्तःततःषष्ठीबहुवचनान्तस्याऽस्मच्छब्दस्यनसादेशेरूपंनइति ॥ पुनःपूषञ्शब्दस्यताहशस्यैवोपादानम्। ततोरक्षपालनेइत्यस्यलोट्प्रथमपुरुषैकवचनान्तस्य प्रयोगः। ततोऽर्वञ्छब्दस्याश्ववाचकस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अर्वणस्त्रसावनञइति सूत्रेणत्रादेशेकृतेअर्वतइतिद्वितीयाबहुवचनान्तः। ततःपूषशब्दस्यताहृशस्यै
वोपादानम्। ततोवकारादेर्वाजशब्दस्यान्नवाचिनोद्वितीयैकवचनान्तस्यरूपम्। तस्यचमोऽनुस्वारे
कृतेयजुष्ट्वात्सकारेपरेऽनुस्वारोच्चारणम्। ततःषणुदानइत्यस्यानुबन्धलोपेसत्वनत्वयोःतनादित्वादु
प्रत्ययेगुणेचलोट्प्रथमपुरुषैकवचनान्तस्यरूपं सनोत्विति। ततोऽस्मच्छब्दस्यचतुर्थीबहुवच
नान्तस्यरूपंनइति॥ तदयमर्थः॥ पूषादेवता नोऽस्माकं गाः पशून् अन्वेतु अनुगच्छतु।
प्रतिपालयत्वितियावत्। पूषाअर्वतोऽश्वान्रक्षतु। पूषा वाजमन्नंनोऽस्मभ्यं सनोतुददातु।
एवं पूषागाअन्वेतुनः पूषारक्षत्वर्वतः पूषावाज ँ॒ सनोतुनःस्वाहा इतिव्यवस्थितोमन्त्रः।
तत्रवृषभांकनेऽपिविवादः। सचसुगतिसोपानेनैवनिर्णीतः। दक्षिणपार्श्वेचक्रेणतत्सजातीयवा
मपार्श्वेशूलेनचेतिलेखनाद्दक्षिणपार्श्वस्यसजातीयंदक्षिणपार्श्वमेवपश्चाद्भागरूपम्। तस्यवामपर्श्वइ
तिपश्चाद्भागीयवामपादोपरिभागएवायाति। पुरोभागवामपार्श्वविवक्षायांतद्वामपार्श्वेइत्येवंब्रूयात्नत
त्सजातीयेतिपदमुपादेयादिति। हिरण्यवर्णाइत्यादिष्वपिवर्णविवेचनायार्थःप्रदर्श्यते। हिरण्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वर्णा इतिशुद्धोपलक्षणम् । हिरण्यवर्णाः शुद्धवर्णाः शुचयः पवित्राः पावकाः पावयित्र्यः । पूञ्पवनेइत्ये तस्यण्वुलिअकादेशेटापि पावकादीनांछन्दस्युपसंख्या नमित्यकारस्येत्वप्रतिषेधेरूपम् । यासुअप्सु जातउत्पन्नःकश्यपऋषिः यासुअप्सु इन्द्रोमघवा याआप अग्निं वैश्वानरं गर्भंभ्रूणंदधिरेधृतवत्यः । डुधाञ्इत्यस्यलिटचात्मनेपदेप्रथमपुरुषबहुवचनेरूपम् । सुवर्णाः शोभनवर्णास्ताआपःनोऽस्माकं श ंस्योनाःकल्याणप्रदाःभवन्तु। यासामपांराजाईश्वरः वरुणःप्रचेताःयातिगच्छति मध्येऽन्तरा सत्या नृते तथ्यातथ्ये अवपश्यन् अवलोकयन् जनानांलोकानाम् । द्वितीयार्द्धंपूर्ववत् । यासामपांदेवाश्चि दशाःदिविस्वर्गेकृण्वन्ति कुर्वन्ति। कृविहिंसाकरणयोश्चेत्यस्यरूपम् । भक्षमदनीयम् । याआपः अ न्तरिक्षेआकाशे बहुधाबहुभिःप्रकारैर्भवंतिसंपद्यन्ते । द्वितीयार्द्धंपूर्ववत् । शिवेनकल्याणेन मा मां च क्षुषानेत्रेण पश्यतअवलोकयत । आपइतिसम्बोधनम् । शिवयाकल्याण्या तनुवा मूर्त्या उपस्पृशत आमृशत । उपस्पृशतेति स्पृशस्पर्शने इत्यस्योपपूर्वस्य लोण्मध्यमपुरुषबहुवचनेरूपम् । त्वचंसह जंशरीरावरणं मे मम घृतश्चुतः सर्पिश्चुतःघृतंश्चोतन्तीति श्च्युतिर्क्षरणे श्चुतिर् इत्येके । अग्रिमधातो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्यकारशून्यस्यक्विपिप्रथमाबहुवचनेरूपम् । शुचयो या आपःपावकाः पावयित्र्यः ता न इत्यादिपूर्ववत् । शन्नोदेवीरितिमन्त्रोनिर्विवादः । वृषभाभिमन्त्रणमन्त्रोव्याख्यायते । पितावत्सानामित्यादिः । पिताजनकः वत्सानांतर्णकानां पतिः स्वामी अघ्न्यानांगवाम् । अर्जुन्यघ्न्यारोहिणीत्यमरः । अथोइत्योकारान्तोनिपातःसमुच्चये । पिताजनकः महतांबृहतांगर्गराणांतरुणपशूनाम् । गर्गराणामिति । गॄनिगरणेइत्यस्यपचाद्यचि उणादयोबहुलमितिबहुलवचनाद्द्विर्वचनमभ्यासेरुगागमः । गर्गरेत्यस्यषष्ठीबहुवचनेरूपम् । वत्सस्तर्णकःप्रथमान्तः । सांहितिकउकारः । जरायुर्गर्भवेष्टनश्चर्मपुटस्तस्मान्नपुंसकप्रथमैकवचनम् । प्रतिधुक् दुहप्रपूरणे प्रतिपूर्वस्तस्मात्क्विपिप्रथमैकवचनेतल्लोपेघत्वेभष्भावेचर्त्वेचरूपम् । पीयूषइति । पेयूषोऽभिनवंपयः । तस्यच्छान्दसत्वादेकारस्येत्वंपीयूषः । यद्वापीयूषमिवामृतमिवपीयूषस्तस्मात्प्रथमैकवचनेसोर्यत्वयलोपौ । आमिक्षाक्षीरसारः । कृष्संयोगेऽयंटाबन्तः । घृतंसर्पिः । तदितितच्छब्दान्नपुंसकप्रथमैकवचनम् । तदनन्तरमुशब्दोनिपातःसमुच्चयवाची । ततइदंशब्दस्यषष्ठ्यांरूपम् । तस्मिन्परतउशब्दस्ययणादेशः—तद्वस्य । रेतइति । सकारान्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यरेतश्शब्दस्यवीर्यवाचकस्यनपुंसकेप्रथमैकवचनेरूपम्। वत्सादीनियस्यरेतस्तेजः। परंपरयातत्कारणत्वादित्यर्थः।तथाचमन्त्रः। पितावत्सानांपतिरघ्न्यानामथोपितामहतागर्गराणांवत्सोजरायुप्रतिधुक्पीयूषआमिक्षाघृतंतद्वस्यरेतः॥ वृषोत्सर्जनमन्त्रोव्याख्यायते एनंयुवानमित्यादिना। एतच्छब्देन द्वितीयैकवचनान्तेनोपस्थितंवृषंनिर्दिशति। एनमुपस्थितंवृषपतिंस्वामिनं वोयुष्माकंकृते उपस्थिता वत्सतरीर्लक्षीकृत्यनिर्दिशतिवइति। ददानित्यजानि। तथाचायमर्थः। हेवत्सतर्योवोयुष्माकंकृतेएनं वृषंददानित्यजानि। ददानीतिडुदाञ्दानेइत्यस्यलोडुत्तमपुरुषैकवचनेरूपम्। एतावतायुष्माकमर्थेऽयं वृषोमयोत्सृष्टःस्वस्वत्वध्वंसविषयःकृतइत्युक्तंभवति। तदुद्देश्यकत्वेनत्यागेतासांप्रयोजनमाह। तेनवृषेणप्रियेणपत्यासह क्रीडन्तीःखेलन्त्यःचरथभ्रमथ। तेनप्रियेणेतिसहशब्दयोगेतृतीया। क्रीडन्तीरिति। छान्दसोजसिपूर्वसवर्णः। वत्सतरीत्यागमप्याह। मानइतिपूर्वार्द्धस्थितमिहान्वीयते। तस्यविभक्तिविपरिणामेनप्रथमान्तस्यात्रान्वयः। तेनायमर्थः। हेवत्सतर्योयूयमिति। नोऽस्माकं,माशब्दोनिषेधार्थः, नास्मत्स्वत्वविषयः।युष्मास्वपिस्वत्वंमयानकृतमितियावत्। एतावतावत्सतरीणामप्युत्सर्गःप्रतिपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्राद्ध- ॥१४॥

दितः । इत्साष्टुःफलमाह । साप्यजनुषासुभगारायस्पोषेणसमिषामदेमेति । अर्थाद्वयंरायोधनस्यपोषेण पुष्ट्यासमृद्ध्या सम्मदेमहृष्टाभवेम । व्यवहितस्यापिसंशब्दस्य व्यवहिताश्चेति छन्दस्युपसर्गसंज्ञा । मदेमेति । व्यत्ययेनश्यनोऽभावेशपिरूपम् । मदीहर्षेइत्यस्यलिङुत्तमेबहुवचनम् । इषासंमदेमअन्नेन चसम्मदेमेत्यर्थः । इष्यतीतीट् इषुइच्छायामित्यस्यक्विपितृतीयैकवचनेरूपमिषेति । धनसमृद्ध्या अन्नेनचसम्मदेमेत्यर्थः । किंभूतेनरायस्पोषेणेषाच । साप्यजनुषः । सप्तैवसाप्ताः । सप्तशब्दस्यनका रान्तस्यस्वार्थिकेऽणिटिलोपेसाप्यमिति । अकारस्ययकारादेशश्छान्दसः । जनुश्शब्दोजन्मवाची षकारान्तः । सप्तजनूंषिजन्मानि भावीत्यर्थे तमधीष्टोभृतोभूतोभावीति आर्हीयष्ठक् । तस्यापि अध्यर्द्धपूर्वाद्द्विगोर्लुगसंज्ञायाम् इतिलुक् । ततस्तृतीयैकवचनम् । साप्यजनुषासप्तजन्मभाविनेत्यर्थः । अतएवबृहस्पतिः—हाटकक्षितिगौरीणांसप्तजन्मानुगंफलमिति । गौरीशब्देनात्रगौरभिधीयते । प्रक रणात् । सुभगालोकस्यप्रियाःसम्मदेमेत्यन्वयः । रायस्पोषेणेति । रैशब्दस्यषष्ठ्यन्तस्यछान्दसोवि सर्जनीयस्यसकारः । अन्येचवृषोत्सर्गस्यमन्त्राः संप्रत्यधीयमानमाध्यन्दिनीयशाखीयाः तत्रनात्यं

वि०

॥१४॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिकः संशयः इतिनविवेचिताः ॥ पितृहीनस्यबालस्यनामादिकर्तापितृहीनबालकनिरूपितमात्रादिपित्रादिमातामहादीनामाभ्युदयिकश्राद्धंकुर्य्यात् । तथाहि । स्वपितृभ्यःपितादद्यात्पुत्रसंस्कारकर्मणि ॥ पिण्डानोद्वाहनात्तेषांतस्याभावेतुतत्क्रमात् इतिवाक्यंप्रमाणम् । तस्यार्थः । पुत्रसंस्कारकर्मणिनामकरणात्पितृभ्यःस्वकीयपित्रादिभ्यःपिण्डान्दद्यात् श्राद्धंकुर्यात् । पिण्डपदेनश्राद्धोपलक्षणात् । आ उद्वाहनात् उद्वाहनंविवाहमभिव्याप्य । तेन विवाहपर्यन्तंसुतसंस्कारकर्म इति पर्यवस्यति । तस्याभावेतस्यपितुरभावे । तत्क्रमात्पितुरुपक्रमेणपिण्डान्दद्यादित्यर्थः । तथाच योनामादिकर्तापितृहीनस्यभवति स पितृहीनपित्राद्युपक्रमेणश्राद्धंकुर्यादित्यर्थःसंपद्यते। ततश्चपितृहीननिरूपितपित्रादिबोधनात्तन्निरूपितमात्रादिमातामहादयोऽपिलभ्यन्ते । तस्येतिपदेनपितुरुत्थानात् । तस्यसंबन्धिशब्दत्वेनपुत्रस्योपस्थितौतेनैवकर्तव्यसंस्कारेणपित्रादिनिरूपणंनतुमाणवकपित्रादिना । अतएकत्रतेननिरूपणान्मात्रादिपदकेमातामहादिपदकेचपितृहीनेनपुत्रेणैवनिरूपणम् । तस्योपस्थितत्वात् । निरूपकान्तराकाङ्क्षानिवृत्तेःउपस्थापकाभावाच्चेति । तथाच तत्रमाणवकमातृपितामहीप्रपितामहीनां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नान्दीमुखीनांमाणवकपितृपितामहप्रपितामहानांनान्दीमुखानां माणवकमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां नान्दीमुखानांमाणवकनामकरणनिमित्तकमाभ्युदयिकश्राद्धमहंकरिष्ये इतिनामगोत्राद्युच्चारणपूर्वकंवाक्यंभवति । एषचार्थः श्रीदत्तोपाध्यायसंमतः । तथाहि । पितृभक्तिश्राद्धकल्पग्रन्थेतैर्लिखितम्-अपुत्रस्यसपिण्डनानन्तरंकुत्रश्राद्धप्राप्तिरित्युक्त्वातदीयकन्याविवाहेआभ्युदयिकश्राद्धे तत्प्राप्नोतीति । तथाचकन्यायाएवतत्रपित्रादिनिरूपणं नतु कन्यापितुः पित्रादिनिरूपणमितिस्फुटम् । यत्रतुपितुरभावोनास्ति क्षतादिनातस्याकर्तृत्वे तत्प्रतिनिधित्वेनतत्पुत्रेनामादिकर्तायोभवतिस माणवकपितुर्मात्रादिपित्रादिमातामहादीनांश्राद्धंकुर्यात् । तस्यभावेतुतत्क्रमादितिवाक्यस्यतत्रानुपस्थितेः । तथाचमाणवकपितुर्मातृपितामहीप्रपितामहीनां नान्दीमुखीनांमाणवकपितुः पितृपितामहप्रपितामहानां नान्दीमुखानांमाणवकपितुर्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानांनान्दीमुखानां माणवकनामकरणनिमित्तकमाभ्युदयिकश्राद्धमहं करिष्ये इति नामगोत्राद्युच्चारणपूर्वकं वाक्यम् । एवं च पितुरभावे सर्वत्र माणवकेनैव निरूपणम् । माणवकपितरि जीवतिमाणवकपितृनिरूपिताएवमात्रादिपित्रादिमा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तामहादय इति निस्तरङ्गम् । आशौचान्तद्वितीयदिने प्रथमं प्रेतत्वविमुक्तिकाम आद्यादीनि यथा कालं षोडशश्राद्धान्यहंकरिष्ये इति प्रथमः संकल्पः।ततः प्रेतत्वविमुक्तिहेतुकषोडशश्राद्धान्तर्गताद्य श्राद्धमहंकरिष्ये इति द्वितीयःसंकल्पः । यत्र तु एकादशमासाभ्यन्तरेऽधिमासपातस्तत्रप्रेतत्वविमुक्ति काम आद्यादीनि यथाकालं सप्तदशश्राद्धान्यहं करिष्ये इति प्रथमः संकल्पः । अत्र च संवत्सराभ्य न्तरे यद्यधिमासपातो भवति तदा मासिकार्थं दिनमेकं वर्द्धयेदिति विष्णुवाक्यं प्रमाणं सप्तदशक रणे ॥ तथाहि । मासिकश्राद्धाधिकरणत्वेनाधिकं दिनमेकं तद्वाक्यं बोधयति । तेनाधिकतयासप्तद शश्राद्धं बोधयति । तेनैकादशाहानन्तरं यत्र द्वादशभिर्दिनैर्द्वादश मासिकानि कृत्वा त्रयोदशेऽह्नि स पिण्डनं कुर्यादिति विधिः तत्रैवाधिमाससंभवे :एकदिनश्राद्धवृद्ध्या त्रयोदशभिर्दिनैस्त्रयोदशमासिका नि कृत्वा चतुर्दशेऽह्निसपिण्डनं कुर्यादिति पर्यवसितोऽर्थो भवति । एवंच एकादशमासाभ्यन्तरेऽधि मासपाते सप्तदश श्राद्धानि कर्तव्यानीत्यायाति । तथाच मुख्यपक्षे वर्षसपिण्डने मासक्रमेणैवत्रयोद शसु मासेषु त्रयोदश मासिकानि मरणतिथिसजातीयतिथौ कर्त्तव्यानीति एकाहोनषाण्मासिकेऊनषा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ण्मासिकम् एकाहोनवर्षे ऊनवार्षिकं श्राद्धं कर्तव्यम्। द्वादशदिने सपिण्डने: प्रथममासिकद्वितीयमासिक तृतीयमासिकचतुर्थमासिकपञ्चममासिकषष्ठमासिकसप्तममासिकाष्टममासिकनवममासिकदशममासिकैकादशमासिकद्वादशमासिकोनवार्षिकत्रयोदशमासिकानि अनुक्रमेणैकस्मिन्दिने कर्तव्यानि। त्रिपक्षे सपिण्डने मासे प्रथममासिकंकृत्वात्रिपक्षपूरणात्पूर्वदिने द्वितीयमासिकादित्रयोदशमासिकपर्यंतानि द्वादशमासिकानिकर्तव्यानि। त्रिपक्षपूरकमरणतिथिसजातीयतिथौवासपिण्डनदिने एवं सर्वाणिकर्तव्यानि। षष्ठमासे सपिण्डनपक्षे पंचसु मासेषु पंचमासिकानिमरणतिथिसजातीयतिथौ कृत्वा षाण्मासिकपूरणपूर्वदिने ऊनषाण्मासिकादीनि दशमासिकानि कर्तव्यानि। षष्ठमासपूरकमरणतिथिसजातीय तिथौ सपिण्डनदिने एव वा ऊनषाण्मासिकादीनि कर्तव्यानि। नवममासे सपिण्डने अष्टसुमासेष्व ष्टमासिकानि कर्तव्यानि। एकाहोनषाण्मासिके ऊनषाण्मासिकं कर्तव्यम्। नवममासपूरणपूर्वदिनेन वममासिकादीनि राज्याद्युपद्रवे षाण्मासिकादीनि कर्तव्यानि। नवममासपूरणमरणतिथिसजातीयतिथौ सपिण्डनदिने एव वा कर्तव्यानि। एकादशाहानन्तरंदिनेदिनेएकैकमासिकश्राद्धकरणे त्रयोदशसु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दिनेषु त्रयोदशमासिकानि कर्तव्यानि। षष्ठेदिने मासिकद्वयमूनषाण्मासिकं षष्ठमासिकं च कर्तव्यम्। त्रयोदशे दिने मासिकद्वयमूनवार्षिकं त्रयोदशमासिकं च कर्तव्यम् । चतुर्दशे दिने सपिण्डनम् ॥ शूद्रेण तु त्रयोदशदिने एव सपिण्डनं कर्तव्यमिति विशेषः ॥ अथ च त्रिपक्षादौ सपिण्डनपक्षे प्रथममासादौ यदित्वाशौचमापतति तदाऽऽशौचापगमे मासिकं कृत्वाग्रिममासादौ प्रकृतक्रमेण मासिकं कर्तव्यम् । क्षतंयद्यापतति तदाक्षतान्ते मासिकंकृत्वाऽग्रेप्रकृतक्रमेणकर्तव्यम् । यदिराष्ट्राद्युपद्रवरूपविघ्नेन दिनविस्मरणादिना वा क्षयाहेश्राद्धं न कृतं तदा एकादश्यां पतितमासिकानि कृत्वाग्रे प्रकृतक्रमेण मासिकंकर्तव्यम् । मासिकस्यैकोद्दिष्टरूपत्वात् । एकोद्दिष्टस्यचकर्तव्यतायां श्राद्धविघ्ने समुत्पन्नेक्षयाहेऽविदितेतथा ॥ एकादश्यांप्रकुर्वीतकृष्णपक्षेविशेषतः इति वाक्यं प्रमाणम् । क्षताशौचयोरपि तदनन्तरकालकर्तव्यत्वं बोधितमेकोद्दिष्टस्येति । अग्रिममासिके पतितं मासिकं क्रियते इति जघन्यःपक्षः । प्रमाणाभावात् । केचित्तु प्रथममासिकश्राद्धाकरणे अपर्याप्तावृतुंप्रति इतिवाक्येन मासद्वयान्तेमासिकद्वयं कर्तव्यम् । एवं प्रत्यृतु मासिकद्वयं कर्तव्यम् इत्ययमेवक्रमः । तत्र च

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वाक्यबलेन तृतीयऋतौपूर्वदिनेऊनषाण्मासिकम् ऋतुपूर्तौ पंचममासिकषष्ठमासिके कर्तव्ये। एवंच
षष्ठऋतुपूर्वदिनेऊनवार्षिकं षष्ठऋतुपूर्तिदिने एकादशमासिकद्वादशमासिकेकर्तव्ये। यत्र तु द्वादशे
एव दिने सपिण्डनकर्तव्यतायां प्रथममासिकादौकृते अशौचादिनासपिण्डनबाधः। तत्र कृतमासि
कादेरकिंचित्करत्वम्। तद्दिनसपिण्डनक्रियोपाधिकर्तव्यतया सपिण्डनासंभवे कृतमासिकानामयथा
कालकृतत्वेनाकृतकल्पत्वात्। एकाहादिकर्तव्यसपिण्डनक्रियाकल्पे तु प्रथमगृहीतकल्पस्यानिर्वाहे
कल्पान्तरं नाश्रीयते इतिमतमनादेयम्। प्रेतत्वविमुक्तिहेतुत्वेन सपिण्डनक्रियायाअवश्यकर्त्तव्यत्वेन
बाधकन्यायान्तरानवकाशादिति॥अथावश्यकश्राद्धकालाः।तत्र विष्णुः-अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्ति
स्रोऽन्वष्टकामाघीप्रौष्ठपद्यूर्ध्वकृष्णत्रयोदशीव्रीहियवपाकौचेति। एतांस्तुश्राद्धकालान्वैनित्यानाहप्रजा
पतिः। श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणोनरकम्प्रतिपद्यते॥ अमावास्याइत्यनेनकेवलाया अमावास्याया विधाना
दमावास्यामात्रंनिरग्नीनामावश्यकःश्राद्धकालइति प्रतिपादितम्। तेनाग्निमतामिन्दुक्षयो निमित्ता
न्तरं तत्र। तेषामिन्दुक्षयापेक्षयातद्व्यवस्थापकानिबहूनिवाक्यानितत्रोपयुक्तानि। अमावास्यायांतु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यस्मिन्दिनेऽपराह्णेऽमावास्यालाभस्तस्मिन्नेवदिनेश्राद्धम् । उभयदिनेत्वपराह्णेऽमावास्यालाभेप्रथमदिनेश्राद्धम् । प्रथमप्राप्तत्यागस्यान्याय्यत्वात् । उभयदिनेत्वपराह्णेऽमावास्यायाअलाभेउत्तरदिने मध्याह्नेऽपिश्राद्धंकर्तव्यम् । मुख्यकालालाभात् । अविशेषान्मलमासामावास्यायामप्यावश्यकं श्राद्धंकर्तव्यम् ॥ तिस्रोऽष्टकाइति । पौषमाघफाल्गुनकृष्णाष्टम्यः । तासुचापूपमांसशाकानिश्राद्धद्रव्याणि । तत्रापूपस्यान्नरूपतयातस्यैवतृप्तिक्षणतयामुख्यत्वम् । मांसशाकयोस्तूपकरणत्वेनान्वयः यथासंख्यम् । अष्टकाद्वयेमुख्यद्रव्यमोदनादिकमेव । अत्रपारस्करगृह्यम्—ऊर्ध्वमाग्रहायण्यास्तिस्रोऽष्टकाऐन्द्रीवैश्वदेवीप्रजापत्यापित्र्याप्यपूपमांसशाकैर्यथासंख्यम् । अत्रतिसृषु यथासंख्यम् । पित्र्यापीत्यनेन चतुर्थी अष्टकाविधीयते । तत्रापि शाकमुपकरणम् । वर्षासुमध्येशाकैश्चचतुर्थ्यामेव सर्वदा ॥ वर्षासुमध्येअपरपक्षस्यभाद्रपदकृष्णपक्षत्वात्तदष्टम्यावर्षामध्यत्वम् । शाकैरितितस्यां ब्रह्मपुराणे शाकोपकरणविधानात् । एवंच स्वातंत्र्येणाप्याश्विनकृष्णाष्टम्यामष्टकात्वेन श्राद्धविधाना त्तस्मिन्पक्षे दिनान्तरे श्राद्धासंभवेऽप्यष्टम्यास्वातंत्र्येणनिमित्तत्वमितिप्रतिपादितम् । एतयैवचत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सूष्वप्यपूपमांसशाकासंपत्तौद्रव्यान्तरेणापिश्राद्धकरणंयुक्तम् । श्राद्धस्यनित्यत्वादितिप्रतिभाति ॥
अन्वष्टकास्तुसाग्नीनामावश्यकाः श्राद्धकालाः । अन्वष्टकाश्राद्धविधाने साग्निकर्तृकत्वलिंगदर्श
नादिति । माघी मघायुक्तामाघपूर्णिमा तत्रैवमाघीशब्दस्यव्युत्पत्तिसिद्धत्वात् । अत्रान्वष्टकास्ति
स्रः साग्नीनामावश्यकाः श्राद्धकालाः । अपरः साग्निनिरग्निसाधारणआवश्यकः श्राद्धकालः प्रौष्ठ
पद्यूर्ध्वकृष्णत्रयोदशी अपरपक्षीया । एतावताश्विनकृष्णपक्षस्यैवनित्यकालत्वेन तत्र दिनान्तरेआशौ
चादिना श्राद्धबाधेऽपित्रयोदश्यामावश्यकंश्राद्धकरणमित्युक्तंभवति । व्रीहियवपाकौचेति । शरदि
वसन्तेच व्रीहियवाभ्यामावश्यकंश्राद्धम् । तत्रचनवव्रीहियवयोरसम्पत्तौपुराणाभ्यां व्रीहियवाभ्यांतत्र
श्राद्धं कर्तव्यम् । तदभावेद्रव्यान्तरेणापि श्राद्धंकर्तव्यमिति । तथाच नवप्राशनकर्म्मप्रस्तावेगोभिल
गृह्यभाष्येगृहमेधी व्रीहियवाभ्यांशरद्वसन्तयोर्यजेत श्यामाकैर्वनीवर्षासु आपत्कालेऽन्येनपुराणैर्वेतिव
चनात् । अत्रवनीवानप्रस्थइत्यर्थः । यद्यप्यस्ययागेविधानम् । तथापिश्राद्धेऽपिद्रव्याकाङ्क्षायास्तुल्य
तयातदसम्पत्तौपुराणव्रीहियवविधिरन्यद्रव्यविधिश्चोपतिष्ठतएव । वसिष्ठः श्रावण्याग्रहायण्योरष्टकासु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चपितृभ्योदद्यात्। श्रावण्याग्रहायण्यौ। श्रावणमार्गशीर्षपूर्णिमे श्रवणामृगशिरोयुक्ते। एतयोर्निरग्नीनामप्था वश्यकंश्राद्धकरणम्। विशेषाश्रवणात्। एतच्चश्राद्धकल्पे श्राद्धपंक्त्यांचस्फुटंव्यक्तम्। अष्टकाःकथिताएव । ब्रह्मपुराणे मनुः–आश्वयुक्कृष्णपक्षेतुश्राद्धंदेयंदिनेदिने॥ त्रिभागहीनंपक्षंवात्रिभागंत्वर्द्धमेववा॥ दिनेदिनेप्रतिदिनमित्यर्थः। एवंचापरपक्षीयदिनत्वेनविधानात्तस्मिन्पक्षेदिनपुरस्कारेण श्राद्धस्यप्रतिदिनकर्त्तव्यत्वंबोधितम्। तथाचापरपक्षेसर्वेषुदिनेष्वपराह्णकालेश्राद्धंकर्त्तव्यम्। तत्रनतिथिविशेषजिज्ञासेतितिथिविशेषेकथितंफलंतत्रापिभवत्येव। श्राद्धस्य वस्तुतस्तत्तत्तिथ्यवच्छिन्नकालिकत्वात् । दिनपुरस्कारेणैव श्राद्धकरणे–कन्यागतेसवितरियान्यहानितुषोडश॥ क्रतुभिस्तानितुल्यानितेषुदत्तमथाक्षयमितिवाक्ये अह्नांषोडशत्वंसंगच्छते । तिथिवृद्ध्यापरपक्षस्यषोडशदिनात्मकत्वसंभवात् । एवंच त्रयोदश्याममावास्यायांचाग्रिमदिनेऽपराह्णकालालाभेऽपि निषिद्धप्रातर्मुहूर्त्तद्वयातिरिक्तकाले कृतं श्राद्धं तदुभयतिथ्यवच्छिन्नकालश्राद्धेनापिकर्त्रा कर्तव्यम् । दिनत्वेनश्राद्धकरणपुरस्कारात्सर्वस्मिन् दिने तत्पक्षनिमित्तकमेवश्राद्धमायाति । दिनेदिने इत्यस्य तिथौतिथौ इतिव्याख्याने प्रथमं दिनशब्दस्य मुख्यार्थ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्यागः, एकस्मिन्दिने श्राद्धयोग्यतिथिद्वयप्राप्तौ पार्वणद्वयप्रसङ्गः। एकस्मिन्दिने यस्यां तिथौ श्राद्धं कृतं तस्यां तिथौ दिनान्तरे श्राद्धकालप्राप्तौ श्राद्धानाचरणम्। तत्तिथ्यवच्छेदेन श्राद्धस्य कृतत्वात्। एवमुभयश्च न सर्वप्रामाणिकव्यवहारसिद्ध।मितिदिनेदिने इति मुख्यशब्दार्थपरिग्रह एव युक्तः। त्रिभागहीनंपक्षमितितृतीयभागहीनस्य पक्षस्यविधानात्। तत्र पञ्चमीषष्ठीप्रभृतिषुश्राद्धविधानम्। त्रिभागमिति तृतीयभागमारभ्य दशमीप्रभृतीत्यर्थः। अर्द्धमेवेतिपक्षार्द्धविधानम्। अष्टमी प्रभृतीत्यर्थः। अत्र च पक्षे कल्पचतुष्टयेऽपि चतुर्दशीत्यागः पार्वणे। श्राद्धेकृष्णदशम्यादौ वर्जयित्वाचतुर्दशीम्॥ श्राद्धेप्रशस्ताःतिथयो यथैतानतथेतराः॥इति मनुना चतुर्दशीपार्वणश्राद्धस्य निषेधात्। त्रयोदशीश्राद्धेऽपि यद्यपि निन्दा श्रूयते। तथापि निन्दायाः काम्यश्राद्धविषयत्वात् आश्वयुक्कृष्णपक्षीयदिनप्राप्तस्यावश्यकत्वं तस्य नित्यत्वादिति त्रयोदशीश्राद्धं कर्तव्यमिति बहुप्रामाणिकव्यवस्था। नेच्छेत्त्रयोदशीश्राद्धं पुत्रवान्यः सुतायुषे इत्यादिनिषेधवाक्यमलौकिकमितिरत्नाकरः। चतुर्दश्यां शस्त्रादिहतस्यैकोद्दिष्टविधिनाश्राद्धम्। अत्र—प्रायोऽनशनशस्त्राग्निविषोद्बन्ध

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

निनांतथा ॥ चतुर्दश्यां तु कर्तव्यंतृप्त्यर्थमितिनिश्चयः॥ इत्यादिब्रह्मपुराणादिवाक्येषुरोगेतरनिमित्ते नमृतानां चतुर्दश्यां श्राद्धं कर्तव्यमिति तात्पर्यम् । आचारानुरोधात् । तेन स्त्रियाअपि प्रसवेन मृतायाश्चतुर्दश्यामेकोद्दिष्टम् । वायुपुराणे—युवानस्तु गृहे यस्य मृतास्तेषां तु दापयेत् ॥ शस्त्रेण न्न हता ये वै तेषां दद्याच्चतुर्दशीम् ॥ गृहे इत्युपलक्षणम् । तेन युवदशायांयत्रकुत्रापि मृतानां पित्रा दीनां श्राद्धंचतुर्दश्यां कर्तव्यम् । शस्त्रहतानांच श्राद्धंकर्तव्यमित्यर्थः। युवमरणे तु युवदशामृतत्वमेव प्रयोजकं नतु रोगेतरनिमित्तमृतत्वम् । हेतुविशेषानभिधानात् युवेतराणां रोगेतरनिमित्तत्वं प्रयोज कम् । अतएवयुवेतरस्यानुपसर्गहेतुकमरणेचतुर्दश्यांनश्राद्धम् । रोगनिमित्तेनमृतत्वात् । एतच्चश्राद्ध मेकोद्दिष्टविधिना । आचारात् । चतुर्दश्यांतु यच्छ्राद्धंसपिण्डीकरणेकृते ॥ तदेकोद्दिष्टविधिनाकर्त व्यंशस्त्रघातिनामिति गौडवाक्यदर्शनाच्च । शस्त्रघातएषामस्तीतिशस्त्रघातिनः शस्त्रादिहतास्तेषा मित्यर्थः । स्त्रीणामप्येतदेकोद्दिष्टं पुंस्त्वस्याविवक्षितत्वात् । अत्र च शस्त्रादिनिमित्तमृतानां यौवने मृतानाञ्च चतुर्दशीश्राद्धसमयो बोधित इति । शस्त्रघातादिना मृतस्यैतद्दिनश्राद्धभागित्वबो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धनेतात्पर्यात् । एकोद्दिष्टश्राद्धसंकल्पवाक्ये तन्निमित्तकमरणोल्लेखो न प्रयोजकः । वस्तुतः सतामेव निमित्तानामेतच्चतुर्दशीश्राद्धनिमित्तत्वात् । तथाच।आश्विनकृष्णचतुर्दश्याममुकगोत्रस्थपितुरमुक शर्मण एकोद्दिष्टश्राद्धमहं करिष्ये इत्येवं संकल्पः कर्तव्यः । युवानस्त्वत्रषोडशवर्षवयआरभ्य त्रिंश द्वार्षिकवयःपर्यन्ताविवक्षिता इतिरत्नाकरप्रभृतिनिबन्धः । अत्रपक्षे प्रतिपदादितिथिषु फलानिच नानाविधानि नानास्मृतिषुकथितानि । तेषुपुरुषमात्रकामनाविषयकफलानि निष्कृष्यलिख्यन्ते । तद्यथा प्रतिपदिधनलाभोलब्धाविनाशः फलम् । द्वितीयायांद्विपदाधिपत्यम् । तृतीयायां सर्वकामप्राप्तिः । चतुर्थ्यामापदामप्राप्तिः। पञ्चम्यांमहालक्ष्मीः । षष्ठ्यांद्विजकर्तृकपूजनम् । सप्तम्यांगाणाधिपत्यम् । अष्टम्यांसंपूर्णर्द्धिसिद्धिः।नवम्यांस्त्रीविषयकैश्वर्यम् । दशम्यांबहुगोजातीयलाभः । एकादश्यांबहुब्रह्मवर्चस्विपुत्राः । द्वादश्यांसुवर्णरजतम्।त्रयोदश्यांजातिश्रैष्ठ्यम्।चतुर्दश्यांभूतिः।अमावास्यायां प्रतिपदादितिथ्युक्तसर्वफलानि।अत्रचनित्यत्वपुरस्कारेणापि सर्वदिनक्रियमाणश्राद्धेषुतत्तत्तिथिप्राप्तौ तत्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्फलप्राप्तिरपिभवतीतिप्रतिभाति। सन्ध्यावन्दनस्येवसन्ध्यांवटादिदेशकरणेकथितफलयोगात्गंगा तीरादिकृतावश्यकश्राद्धवच्चेति। आश्विनकृष्णपक्षे केवलायास्त्रयोदश्याःपार्वणश्राद्धंप्रतिनिमित्त त्वमुक्तंविष्णुना-प्रौष्ठपद्यूर्ध्वंकृष्णत्रयोदशीत्यनेन। केवलाया मघाया निमित्तत्वमुक्तंदेवीपुराणे-तत्रापिमहतीपूजाकर्तव्यापितृदैवते ॥ ऋक्षेपिण्डप्रदानंतुज्येष्ठपुत्री विवर्जयेदित्यनेन। पितृदेवते ऋक्षे मघायामित्यर्थः। मघात्रयोदश्योर्मिलितयोरपिनिमित्तत्वमुक्तंबहुभिः। तत्रशंखः-प्रौष्ठपद्यामतीता यांमघायुक्तांत्रयोदशीम् ॥ प्राप्यश्राद्धंहिकर्तव्यंमधुनापायसेनच॥ श्रीमहाभारते-अपि नःसकुलेज्या यान्योनोदद्यात्रयोदशीम् ॥ मघायां सर्पिषायुक्तम्पायसंदक्षिणायने ॥ मनुः-यत्किंचिन्मधुनामिश्रं प्रदद्यात्तुत्रयोदशीम् ॥ तदप्यक्षयमेव स्याद्वर्षासुचमघासुच ॥ वसिष्ठः-पितापितामहश्चैवतथैवप्रपिता महः ॥ उपासतेसुतंजातंशकुन्ताइवपिप्पलम् ॥ मधुमांसैश्चशाकैश्चपयसापायसेनच ॥ एषनोदास्य तिश्राद्धंवर्षासुचमघासुच ॥ ब्रह्मपुराणे-आश्वयुज्यांतुकृष्णायांत्रयोदश्यांमघासुच ॥ प्रावृट्तौयमः

१ संध्यावटोयंछिन्नोनाम्नैवावशेषितः। यःप्रयागक्षेत्रेधूमशकटस्यनिर्गमस्थानेआसीत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रेतान्पितॄंश्चापियमालयात् ॥ विसर्जयतिमानुष्येकृत्वाशून्यंस्वकंपुरम् ॥ क्षुधार्ताः कीर्तयन्तश्चदु
ष्कृतंतुस्वयंकृतम् ॥ पायसंपुत्रपौत्रेभ्यः कांक्षन्तोमधुसंयुतम् ॥ तस्मात्तांस्तत्रविधिनातर्पयेत्पायसे
नच ॥ मध्वाज्यतिलमिश्रेणतत्रशीतेनचाम्भसा ॥ ग्रासमात्रंपरगृहाद्व्यक्तंयःप्राप्नुयान्नरः । भिक्षामा
त्रेणयः प्राणान्संधारयतिवास्वयम् ॥ योवासंवर्धयेद्देहंप्रत्यहंस्वात्मविक्रयात् ॥ श्राद्धंतेनापिकर्तव्यंतै
स्तैर्द्रव्यैःसुसंचितैः ॥ त्रयोदश्यां प्रयत्नेनवर्षासु चमघासुच ॥ नस्यात्परतरःकालःश्राद्धेष्वन्यत्रविद्यते ॥
यत्रसाक्षाद्धिपितरोगृह्णन्त्यमृतमक्षयम् ॥ आश्वयुज्यामिति । त्रयोदश्यामित्यस्यविशेषणम् ॥ तेना
श्विनकृष्णत्रयोदश्यामित्यर्थः । प्रावृड्तौवर्षर्तावित्यर्थः । शुक्लादिमासरीत्याऽपरपक्षस्य भाद्रपदान्त
र्गतत्वाद्वर्षर्तुत्वम् ॥ अत्र तत्तद्द्रव्यविधानं श्राद्धस्यावश्यकर्तव्यत्वविधानं फलप्रकर्षविधानं च । मघा
त्रयोदश्योर्मिलितयोरमिलितयोः मघात्रयोदश्योःसूर्यस्यहस्तनक्षत्रावस्थितौतृतीयंनिमित्तम् । तस्य
गजच्छायेतिनाम । तथाच ब्रह्मपुराणे योगोमघात्रयोदश्योःकुञ्जरच्छायसंज्ञकः ॥ भवेन्मघायांसंस्थे
चशशिन्यर्केकरेस्थिते ॥ तत्रच श्राद्धमावश्यकम् । तत्रयाज्ञवल्क्यः—व्यतीपातोगजच्छायाग्रहणंचन्द्र

॥२१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सूर्ययोः ॥ श्राद्धम्प्रति रुचिश्चैवश्राद्धकालाःप्रकीर्तिताः ॥ व्यतीपातो ज्योतिश्शास्त्रेप्रसिद्धः सूर्याच न्द्रमसोः क्रान्तिसाम्यसमयः पुण्यकालविशेषः ॥ अत्रच गजच्छायायाश्चन्द्रसूर्यग्रहणस्य चाऽऽवश्य कश्राद्धकालत्वम्। अत्र केवलायां त्रयोदश्यांमिलितयोर्मघात्रयोदश्योर्गजच्छायायां च सपुत्रापुत्रयोर प्यधिकारः ॥ पिण्डवत्येव श्राद्धे पुत्रिणआ।वश्यकश्राद्धानिषेधात् । नेच्छेत्त्रयोदशीश्राद्धंपुत्रवान्यःसु तायुषे इत्यादिनिषेधवाक्यममौलिकमितिरत्नाकरलेखनात् पुत्रवतोऽपित्रयोदशीश्राद्धाधिकारः। केव लायां मघायांपुत्रवताश्राद्धंपिण्डरहितं कर्तव्यमितिशेषः । गजच्छायाया योगो यावत्कालमवतिष्ठते तावत्कालपर्यन्तं ब्राह्मणेन भोजनंनकर्तव्यम्।तथा ब्रह्मपुराणे—सूतकेमृतकेचापिग्रस्तयोश्चन्द्रसूर्ययोः। छायायां कुञ्जरस्याथभुक्त्वातुनरकंव्रजेत् । भुक्त्वाप्रमादाद्विप्रस्तुसम्यक्चान्द्रायणं चरेत् ॥ प्राक् छायेकुञ्जरस्यचेतियाज्ञवल्क्यवाक्ये श्राद्धंप्रतिनिमित्तान्तरमेवोक्तम् । पारस्करः—श्रद्धान्वितःश्राद्धंकु र्याच्छाकेनापिनापरपक्षमतिक्रामेत् ॥ एतत्पक्षीयश्राद्धस्याक्षयफलत्वमपि । तस्मिन्पक्षेकल्पचतुष्टये प्रथमपक्षाद्युपक्रमेण श्राद्धारम्भे कृते तत्रविघ्नेवृत्तेऽग्रिमकल्पो नानुसरणीयइतिमतमनादेयम् । नित्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वेकल्पान्तरेबाधकन्यायानवतारादिति । एतस्मिन्पक्षेश्राद्धकरणाभावे कार्तिकामावास्यायामितो
ऽप्यावश्यकंश्राद्धम् । येयंदीपान्विताराजन्ख्यातापञ्चदशीभुवि ॥ तस्यांदेयंनचेद्दत्तंपितॄणांतुमहालये
इतिवाक्यात् । महालये पितॄणामुत्सवाश्रयेऽपरपक्षेइत्यर्थः ॥ शातातपः—सर्वस्वेनापिकर्त्तव्यंश्राद्धंवै
राहुदर्शने ॥ अकुर्वाणस्तुतच्छ्राद्धं पंकेगौरिवसीदति ॥ राहुदर्शनदत्तंहिश्राद्धमाचन्द्रतारकमिति । न
वोदकेनवान्नेचगृहप्रच्छादनेतथा । पितरःस्पृहयन्त्यन्नमष्टकासुमघासुच ॥ तस्माद्द्यात्सदायुक्तो
विद्वत्सुब्राह्मणेषुच॥ नवोदकेइति । वर्षोपक्रमेजलसंभवेइत्यर्थः । सदाचारादार्द्रानक्षत्रावस्थितसूर्याव
च्छिन्नसमयइत्यर्थः । नवान्नेइति । शरदिवसन्तेचइतिप्राञ्चः । गृहप्रच्छादनेइति । गृहोपरितृणेनाच्छाद
नम् । एतत्पार्वणश्राद्धनिमित्तम् । गृहप्रवेशस्त्वाभ्युदयिकश्राद्धनिमित्तं प्रवेशेनववेश्मनइतिवाक्येन
विहितम् । तीर्थनिमित्तकं पूर्वं कथितम् । अत्र नवान्नभक्षणनिमित्तं च पार्वणश्राद्धं ज्योतिषेप्रतिपा
दितम् । तत्रचपितृदेवेभ्योऽदत्त्वानवान्नभक्षणंनिषिद्धमितिनवान्नभक्षणपूर्वकालेआवश्यकं श्राद्धम् ॥
यद्यपिनवान्निनानाविधान्यन्नानिभवन्ति। तथापि गृहे नवान्नप्राशननिमित्तकनवान्नप्राशनकर्मकथने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गृह्यभाष्येच गृहमेधी व्रीहियवाभ्यां शरद्वसन्तयोर्यजेत श्यामाकैर्वनीवर्षासुइतिलिखितेनवाक्येन षष्टिकयवश्यामाकरूपान्नसंभवकालएवनियमितः । तत्रश्यामाकोत्पत्तिर्वानप्रस्थानांश्राद्धकालः । गृहस्थानांयवव्रीहिप्राशनपरश्श्राद्धकालः।यद्यपि नवान्नप्राशनकर्मणिइष्टेर्विधानम्। तथाप्याकाङ्क्षातुल्यतया श्राद्धेऽपितदुभयमेवनिमित्तमिति । तत्र षष्टिकव्रीहिभक्षणनिमित्तकंशरदि यवान्नभक्षणनिमित्तकंवसन्ते हेमन्तेहेमन्तिकनवान्नभक्षणनिमित्तकम्।ज्योतिषानुसारात् । तथाहि । ज्योतिषेभोजराजः। वृश्चिकेपूर्वभागेतुनवान्नंशस्यतेबुधैः । उत्तरेक्रियमाणंतुधनुष्येवकृतं भवेत्॥ धनुर्मासेकृतंश्राद्धंपितॄन्नैवोपतिष्ठते ॥ पूर्वभागोऽत्रवृश्चिकत्रयोदशांशकरूपः । आचारात् । धनुर्मासिकृतंश्राद्धंहैमन्तीषुनिशासु च ॥ पितरस्तन्नगृह्णन्तिनवान्नामिषकाङ्क्षिणः ॥ शुक्लेपक्षेनवंधान्यंपक्वंज्ञात्वासुशोभनम् ॥सुतिथौ सुमुहूर्तेचनवान्नफलभक्षणम् ॥ त्रिजन्मसुत्रयोदश्यांनन्दायांपितृभेपिवा ॥ श्राद्धंशुक्रदिनेनैवकार्यंसंततिमिच्छता ॥ चैत्रेपौषेकृष्णपक्षेनवान्नंवर्जयेत्सदा॥ भवेज्जन्मान्तरेरोगीपितॄणांनोपतिष्ठते ॥ अत्र चैत्रपौषयोर्निषेधात् वृश्चिकेनवान्नभक्षणासंभवे माघादौश्राद्धपूर्वकंनवान्नभक्षणंयुज्यतएवेति ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चैत्रेनवान्नभक्षणनिषेधादर्थाद्यवेनापिनवान्नभक्षणनिमित्तं यवपाकात्पृथक्छ्राद्धमायाति । वायुपुराणे-शुक्लपक्षस्यपूर्वाह्णेश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः ॥ कृष्णपक्षापराह्णेतुरौहिणंतुनलंघयेत् ॥ अत्ररौहिणंनलंघयेदिति कृष्णपक्षशुक्लपक्षयोः श्राद्धेरौहिणंपूर्वापरसीमा । तेनशुक्लपक्षश्राद्धेत्ववसानसीमारौहिणं, तदनंतरंनकर्तव्यमित्यर्थः । कृष्णपक्षेश्राद्धारम्भसीमारौहिणं, तावन्नारम्भणीयमित्यर्थः । ब्रह्मपुराणे-पूर्वाह्णेमातृकंश्राद्धमपराह्णेतुपैतृकम्॥ एकोद्दिष्टन्तुमध्याह्नेप्रातर्वृद्धिनिमित्तकम् ॥ मातृकंश्राद्धमन्वष्टकाश्राद्धं पूर्वाह्णे अपराह्णेपैतृकं कृष्णपक्षापराह्णे शुक्लपक्षेपूर्वाह्णेविधानात्। वृद्धिनिमित्तकमाभ्युदयिकमित्यर्थः। मत्स्यपुराणे-प्रातःकालोमुहुर्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेवतु ॥ मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तःस्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्तःस्याच्छ्राद्धंतत्रनकारयेत् ॥ राक्षसीनामसावेलागर्हितासर्वकर्मसु ॥ अह्नोमुहूर्ताविख्यातादशपञ्चचसर्वदा ॥ तत्राष्टमोमुहूर्तोयःसकालःकुतुपःस्मृतः ॥ मध्याह्नेसर्वदायस्मान्मन्दीभवतिभास्करः ॥ तस्मादनन्तफलदस्तत्रारम्भोविशिष्यते ॥ ऊर्ध्वंमुहूर्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्तंचतुष्टयम् । मुहूर्तपञ्चकंचैवस्वधाभवनमिष्यते । अत्र सर्वैकवाक्यतयाऽयमर्थः । पञ्चधाविभक्तस्यपञ्चदशमुहूर्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्मकस्यदिवसस्यप्रातःकालादयःपञ्चभागास्तेष्वाभ्युदयिकादिश्राद्धचतुष्टयंचतुर्षुभागेषुप्रशस्ततमम्। सतिसंभवेतत्रैवकर्तव्यम् । यदातुप्रशस्तमध्याह्नादिकाललाभएकोद्दिष्टादौनभवति तदाऽनिषिद्धसंगवादिकालेषुएकोद्दिष्टादिकंकर्तव्यमिति । अतएवपार्वणेऽपिअपरपक्षादावपराह्णालाभेसंगवादिष्वपिकर्तव्यता । निषिद्धेकालेसर्वेषामनाचरणम्। तदर्थंविवेचयति ऊर्ध्वंमुहूर्त्तादिति । कुतुपादूर्ध्वंमुहूर्त्तचतुष्टयं मुहूर्तपञ्चकंचकुतुपात्पूर्वमर्थादेकंमुहूर्तंकुतुपएव । एतन्मुहूर्तदशकंस्वधावाचनमिष्यते ॥ स्वधावाच्यतेऽत्रेतिस्वाधावाचनंश्राद्धयोगइत्यर्थः । प्रातर्मुहूर्तद्वयंसायाह्नेमुहूर्तत्रयमिति मुहूर्तपंचकंसर्वश्राद्धेषुनिषिद्धम्। मनुः-रात्रौश्राद्धंनकुर्वीतराक्षसीकीर्तिताहिसा ॥ सन्ध्ययोरुभयोश्चैवसूर्येचैवाचिरोदिते ॥ अचिरोदितेइति । दिवोपक्रमेमुहूर्तद्वयमित्यर्थः । विष्णुः-सन्ध्यारात्र्योर्नकर्तव्यंश्राद्धंखलुविचक्षणैः॥ तयोरपिचकर्तव्यंयदिस्याद्राहुदर्शनम् ॥ स्नानंदानंतथाश्राद्धमनन्तंराहुदर्शने॥ आसुरीरात्रिरन्यत्रतस्मात्तांपरिवर्जयेत् । एतेनान्यत्रापितात्कालिकश्राद्धनिमित्तेपुत्रजन्मादौसतिसर्वदैवश्राद्धंकर्तव्यमित्युक्तंभवति । एवंचानग्नेरावश्यकश्राद्धनिमित्तानि अमा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वस्याःसर्वाः चतस्रोऽष्टका माघीश्रावण्याग्रहायण्यःपूर्णिमास्तिस्रः आश्विनकृष्णपक्षस्तत्पक्षीयत्रयोदशीगजच्छायाचन्द्रसूर्यग्रहणंव्रीहियवपाकौतीर्थप्राप्तिः आर्द्रानक्षत्रावस्थितिःसूर्यस्य नवान्नभक्षणमाभ्युदयिकश्राद्धनिमित्तानिच ॥ एषुश्राद्धमावश्यकम् । अकरणेऽनिष्टोपदेशादिति । श्राद्धेप्रशस्तोदेशो गङ्गातीरादिः । निषिद्धस्तुदेशः महानद्युत्तरंमगधदक्षिणद्वादशयोजनावच्छिन्नस्त्रिशंकुदेशःकलिंगदेशः म्लेच्छदेशःशर्करादिसंकीर्णदेशः ॥ अथ श्राद्धेप्रशस्तब्राह्मणाः—त्रिदण्डीयतिःआत्मवित्वेदांगवित वानप्रस्थःब्रह्मचारी असगोत्रः साधुगृहस्थः याज्ञिकःपुराणवेत्ता श्राद्धकर्मवित् विष्णुशिवसूर्यान्यतमभक्तः असमानप्रवरः पितृभक्तः श्वशुरः दौहित्रः गुरुः आचार्यः जमाता ऋत्विक् मातृष्वस्रीयः पितृष्वस्रीयः मातामहः मातुलः भागिनेयः अष्टवर्षपरिणीतासुतः पङ्क्तिपावनः गायत्रीमात्रसारोपिसदाचारः ॥ अथ श्राद्धेनिषिद्धब्राह्मणाः—नामन्त्रयेदित्यनुवृत्तौकात्यायनः—द्विर्नग्नशुक्लविक्लिधिश्यावदन्तविद्धप्रजननव्याधितव्यङ्गिश्वित्रिकुष्ठिकुनखिवर्जमिति । द्विर्नग्नोदुश्चर्मा । शुक्लोत्रातिगौरः । विक्लिधिर्विचर्चिकायुतः । शुक्लविक्लिधिः शुक्लाण्डइतिस्मृतिरत्नविवेकः । श्यावदन्तोजन्मनैवकृष्ण

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दन्तः । विद्धप्रजननश्छिन्नमेढ्रूचर्मा । एवंमित्रं शत्रुः मूर्खः ग्रामयाजकः देवलकः चिकित्सकः क्रय
विक्रयोपजीवीग्रामप्रेष्यः राजप्रेष्यः गुरुविरोधी नक्षत्रग्रहसूचकः त्यक्ताग्निः वार्धुषिकः यक्ष्मी पशु
पालकः परिवेत्तापरिवित्तिःनिराकृतिःनर्तनशीलःअवकीर्णीवृषलीपतिः । वन्ध्यातुवृषलीज्ञेयावृष
लीयामृतप्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ पौनर्भवः काणः गृहावस्थितव्यभिचारि
णीस्त्रीपतिःशूद्रशिष्यःअभिशस्तःकुण्डः गोलकः पतितसंसर्गी अव्रती क्लीबः योनिदोषवान् दिधि
षूपतिः पुत्रपाठितः शूद्रापतिः स्त्रीजितः द्व्यङ्गुलातीतकर्णः शिल्पजीवी स्त्रीयाजकः पतितश्वक्री
दुराचारः ऐन्द्रजालिकः पारदारिकः अजपी मातृत्यागी पितृत्यागी दारत्यागी चटकपोषकः अकृ
तविवाहः नास्तिकः कृपणः असत्यवादी ऋणहर्ता सर्वथाकेशशून्यशिरस्कः स्त्रीतुल्यवाक्चेष्टः
स्वाश्रमविच्युतः पर्याहितपयोधाता ॥ सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेह्यग्न्याधानंकरोतिहि । तयोःपर्याहितोज्येष्ठः
पर्याधाताकनिष्ठकः ॥ अग्न्युत्सादकः अरण्यदाही आवसथदाही क्षेत्रस्यदाही अगारदाही सदाऽव्य
सनशीलः रक्तकेशः।नपुंसकभेदाः षण्ढकोवातजःषण्ढः क्लीबोऽप्यथनपुंसकः। कीलकश्चेतिषड्धाऽयं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्लीबभेदोविभाषितः। शूद्रयाजकः वान्ताशी राजकारितपापचिह्नाङ्कितः वेश्यापतिः युद्धाचार्य्यः स्रोतोभेदकः वृक्षारोपणशीलः कन्यादूषकः हिंस्रवृषलवृत्तिःसदायाजकः श्लीपदी कूटसाक्षी गणयाजकः सूत्रधारादिःधर्मकृत्यभग्नोत्साहःहीनातिरिक्ताङ्गः साहसिकःचौरिकः कपटतुलाव्यवहारी आत्मम्भरिः पुंस्त्वोपघाती कृत्याभिचारशीलःदत्तापलापी समयभेदकः पक्षिघाती मीनघाती सर्पघाती कच्छपघाती नानाजन्तुवधासक्तश्च वधबन्धोपजीवी शूद्रप्रेष्यः मांसविक्रयी गरदःकुण्डाशी श्येनक्रीडी समुद्रयायी चारणवृत्त्युपजीवी मद्यपः रसविक्रयी केकरःधनुष्कर्ताशरकर्तामित्रध्रुक् द्यूतवृत्तिः भृतकाध्यापितः पित्राविवदमानःदूतः नित्यंयाचकःकाण्डपृष्ठः। स्वकुलंपृष्ठतः कृत्वायोवैपरकुलंव्रजेत॥ तेनदुश्चरितेनासौकाण्डपृष्ठइतिस्मृतः॥ उन्मत्तःगण्डमाली वेदनिन्दकः उष्ट्रदमकः गोदमकः दन्तिदमकः श्मश्रुकालेप्यजातश्मश्रुः गलरोगी छिन्नांगः धर्मविक्रयी अश्वविक्रयी गजविक्रयी गोविक्रयी लवणविक्रयी सोमविक्रयी लाक्षाविक्रयी चामरविक्रयी पूर्वदिनेकृतस्त्रीसङ्गमःपुत्रिकापतिः रजस्वलास्त्रीकःएककूपोदकेग्रामेसंवत्सरवासी अन्धः बधिरः पाण्डुरोगी दण्डाधिकृतः अशुचिः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राजद्विष्टः पुरोहितः अनूढापुत्रःअनूढापतिः अनुपासितसन्ध्यःअष्टौपापरोगिणः-उन्मादस्त्वग्दोषो राजयक्ष्माश्वासोमधुमेहोभगन्दरोमहोदरमश्मरीत्यष्टौपापरोगाः॥ अथश्राद्धेप्रशस्तकुशाः-दक्षिणदिग वस्थितदक्षिणावनतगोकर्णदीर्घाः समूलाग्रा हरिताः श्राद्धदिवसेस्वयं प्रातरुत्पाटिताःपिण्डभूस्तरणेउ पमूलंसकृल्लूनाः श्राद्धकर्तृबद्धमुष्टिहस्तमिताःयोग्यदेशस्थाः। कुशाभावेमुञ्जश्यामाकदूर्वाकाशबल्व जाः तीक्ष्णरोमाणश्च॥अथनिषिद्धकुशाः-चिताजाताः वर्त्मजाताः यज्ञविनियुक्तस्तरणविनियुक्तासन विनियुक्तपिण्डविनियुक्तपितृतर्पणविनियुक्तामेध्यलिप्तनीलीक्षेत्रजातकार्पासक्षेत्रजाताः ॥ अथ श्राद्धेतिलाः । श्यामाः प्रशस्ताः। श्वेता निषिद्धाः ॥ श्राद्धेनिषिद्धजलम् ॥ दुर्गंधिजलं स्वल्पजलाशयजलं पर्युषितजलम् अशुच्युच्छिष्टस्पृष्टोद्धृतजलम् अन्त्यजलाशयजलम् अनु त्सृष्टपरखानितजलाशयजलम् अभोज्यनिपानजलं पतितादिकारितखातजलं तर्पणेदर्भपत्रति लहेमरजतान्यतमरहितंजलं निषिद्धम् ॥ अथश्राद्धेऽर्घपात्राणि ॥ सौवर्णराजतताम्रमय खड्गपात्रमणिमयपात्राणि त्रैवर्णिकनिर्मितानिपलाशादियज्ञियवृक्षपात्राणिपत्रपुटकानिच। एता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्येवपरिवेषणभोजनार्थंचपात्राणिप्रशस्तानि ॥ अथभोजनेपरिवेषणेचनिषिद्धानिपात्राणि । सीस
कमयायोमयपाषाणमयभग्नपात्रक्षुद्रपात्राणि । दैवेराजतानि । भोजनेमृन्मयपात्रम् ॥ अथश्राद्धेग
न्धादिपञ्चकम् ॥ तत्रगन्धाः ॥ श्वेतचन्दनाऽगुरुकृष्णागुरुगुडुत्वक् कुंकुमकर्पूरपद्मकाष्ठोशी
रकुटजजटामांस्यः । गेढिशरणंसुगन्धिद्रव्यमेतत् नतुतुलस्यनुकारीउग्रगन्धोवृक्षः । मिन्दुवारः ।
निषिद्धगन्धाः कस्तूरीसिल्हकादीनि ॥ अथपुष्पाणिविहितानि । पद्मनीलोत्पलकुमुदचम्पकति
लतगरयूथिकामाधवीकुन्दकुब्जकानवमालिकासेवन्तीकल्हारतुलसीपत्राणि । निषिद्धेतरश्वेतपुष्पा
णि । अर्कभाण्डीपीताम्लानकृमिकेशादिदुष्टानि उग्रगन्धीनि रक्तवर्णौण्ड्रपुष्परक्तकरवीरश्वेतसुगन्धि
कुसुमेतरकण्टकिवृक्षपुष्पचैत्यवृक्षोद्भवपुष्पाणि निषिद्धानि॥ अथश्राद्धेधूपद्रव्याणि । सघृतगुग्गुलुस
मधुगुग्गुलुचन्दनाऽगरूशीरपद्मकाष्ठकर्पूरश्रीखण्डाः । तदभावेदेवदारुसरलाद्यपि॥अथनिषिद्धधूपाः।
केवलघृतंकेवलगुग्गुलुः तृणगुग्गुलुः उग्रगंधिअगंधिअशुचिसंबद्धानि प्राणिजंच कस्तूरिकादि॥दीपेघृ ॥२६॥
तंतिलतैलंचविहितम्। तदभावेसर्षपादिस्नेहः।प्राणिजस्नेहोदीपेनिषिद्धः॥श्राद्धेवस्त्रम् । नवमंगलमंशु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽसदर्शं देयम् । संपत्तौसत्यांवासोयुगं त्रिपटंवा । धौतकौशेयकम्बलादिदानमधिकफलम्। उपवीतम धिकफलार्थंनत्वावश्यकम्। ताम्बूलादीनिश्रेष्ठतमवस्तूनिगन्धदानाद्यवसरेदातव्यानि । ताम्बूलोपकर णानि । पर्णपूगचूर्णखदिरसारकर्पूरश्रीखण्डकस्तूर्यैलाकंकोललवंगद्रव्याणि । अत्रकर्पूरादीनिपृ थगपिदेयानि ॥ अथश्राद्धदेशेसन्निधापनीयानि ॥ गण्डकश्शृङ्गपात्रश्वेतरक्तनेपालकम्बलकृष्णाजिन गौरसर्षपगौरकृष्णारण्यत्रिविधतिलदंडियतिरजताक्षतकृष्णच्छागाः । एतानिश्राद्धंपुनन्ति ॥ अ थश्राद्धदेशादपसारणीयानि॥ काककुक्कुटविड्वराहबिडालवृषलवृषलीपतिखञ्जषण्ढाः रजस्वला त्रुटि तकर्णी पतितः कुष्ठी व्रणी नास्तिकः भयानकः अशुचिः नग्नः धूर्तः नीलकषायवस्त्रः छिन्नकर्णः लोहः सीसम् मलिनाम्बरः दीर्घरोगी अभिशस्तः ऊनांगः अधिकांगः काणः दातृप्रैष्यः मद्यपः भो गिनीपतिः भग्नकुलः असती चण्डालः पाषण्डः पर्युषितान्नम् इति । एतेषांकाकादीनामन्यतमदृष्टयु पहतश्राद्धहविषांत्यागः ॥ हविरन्तरासंभवेतेष्वेवहविष्ष्वेवंमृद्युक्ताभिरद्भिःप्रोक्षणं तिलगौरसर्षपवि किरणंचकृत्वातैरेवहविर्भिः श्राद्धंकर्त्तव्यम् ॥ मातृपितृवशाअसद्द्वेषास्त्री पाकादिश्राद्धकर्मानुकूल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्राद्ध- व्यापारे निषिद्धा ॥ अथश्राद्धेविहितानिहविर्द्रव्याणि ॥ तत्रदुग्धदधिघृतानि गव्यानि गव्यंपा वि०
॥२७॥ यसम् तिलतण्डुलमुद्गसाधितं कृसरान्नम् अपूपादिःशर्कराक्षीरसंयुक्ताःपृथुकाः मध्वक्तलाजाः तिल
व्रीहियवाश्चेति शालिसमुत्पन्नधान्यंप्रसातिका । प्रसातिकानीवारविशेषइतिहलायुधः । प्रसातिका
मध्यदेशेशाटीलाइतिप्रसिद्धंधान्यम् । चतुर्वर्णानामेवश्वेतापीतारक्ताकृष्णाचेति श्राद्धपल्लवः ।
मगधदेशेप्रसिद्धेयंषष्टिका । अत्रआशुधान्यंशुक्लंश्राद्धेप्रयुज्यते । ग्राम्याभिरोषधीभिर्मासंप्रीय
न्तइतिसामान्यतोविधानात् विशेषानिषेधात् । किंचछन्दोगपरिशिष्टटीकायांशारदंधान्यषष्टि
कादीत्यादिपदेनास्यैवसंग्रहः । कृष्णमाषा मुद्गगोधूमश्यामाकनीवारकलापकंगुवंशबीजानि ॥
अथमांसानि । गण्डकमांसंविषाणसमयानुत्थितशृङ्गच्छागमांसम् । सर्वलोहितच्छागमांसंगो
धामांसहरिणविचित्रहरिणकृष्णहरिणशम्बरमृगमेषशशककूर्मारण्यवराहमांसानि । तित्तिरिलावक
वर्त्तकाशल्लकीकुक्कराः । एषांपक्षिणांमांसानि ॥ कुक्करःकुरातइतिप्रसिद्धः ॥ वाध्रीणसमां ॥२७॥
सम् ॥ त्रिपिबंत्विन्द्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिम् ॥ वाध्रीणसंतुतंप्राहुर्याज्ञिकाः पितृकर्मणि ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृष्णग्रीवोरक्तशिराः श्वेतपक्षोविहङ्गमः ॥ सवैवार्ध्रीणसःप्रोक्तइत्येषानैगमीश्रुतिः ॥ छागपक्षिणौवा
र्ध्रीणसौतयोर्मांसं मन्त्रसंस्कृतमांसम् ॥ यदाछागादिकंपशुमालभ्यमांसमुपादीयतेतदाप्रथमंमन्त्रे
णपशुप्रोक्षणंकर्त्तव्यम् । मन्त्रश्च ॐ पितृभ्यस्त्वाजुष्टंप्रोक्षामि । एकोद्दिष्टेतु पित्रेत्वाजुष्टंप्रोक्षामीत्या
दिरूपः । अनालम्भपक्षे सिंहादिहतमांसादिषुनमन्त्रसंस्कारापेक्षेतिसिंहव्याघ्रहतहरिणमांसं लब्ध
क्रीतच्छागादिमांसं प्रस्तराद्यभिघातच्छागादिमांसम् ॥ अथमत्स्याः । महाशल्करोहितराजीवपाठी
नश्वेतशल्काः अन्येपि ॥ अथशाकाः । कालशाकंचवास्तूकंमूलकंकृष्णनाडिका ॥ वेत्रांकुरंकलापं
चपटोलंसार्षपंतथा ॥ सूर्यावर्तंसुनिष्पन्नंशाकान्याहुर्मनीषिणः ॥ कृष्णनाडिका कृष्णनाडीचइति
श्राद्धपल्लवपङ्क्तौ । सूर्यावर्त्तं हुरहुरइतिप्रसिद्धम् सुनिष्पन्नं सुसिद्धम् । अम्लोनिकषायपत्रसदृशपत्रं
चौपत्रीतिप्रसिद्धम् । जलप्रभवशाकंपट्टनाडीशाकञ्च, वाक्यान्तरात् ॥ अथफलानि । आम्रपनसक
दलीनालिकेरामलकीप्राचीनामलकीपद्मबीजखर्जूरतिन्दुककण्टकारिकाद्राक्षाकर्मकनारंगकवलीदाडि
मदाडिमीबिल्वश्रीतकलकुचबदरीद्वयपूगफलबीजपूरकक्षीरिकात्रापुषपरूषकशृङ्गाटकमधूकगम्भारी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फलपिप्पलीमारिचकोविदारजम्बूनि । यानिफलानिपक्वानिभक्ष्याणि तान्ययत्नपक्वानि देयानि । मधूकपुष्पंकोशकलीरभेदाः । तद्विकाराश्चगुडशर्करादयः । अन्यान्यपिनिषिद्धेतरस्वादुमधुररसानि कर्कटीप्रभृतीनि श्राद्धेदेयानि । फलान्ययत्नपक्वानिदेयानि ॥ अथकन्दाः ॥ सूरणः दीर्घमूलकंक सेरुबिशंद्विप्रकारं सर्वेशालूकभेदाः आर्द्रकं विदारीकन्दइतिप्रसिद्धम् । तालमूलीशतावरीकन्देषु यथा यदभ्यवहरणीयंभवति तथाकृत्वा दातव्यं तदिति ॥ अथव्यञ्जनसंस्कारकद्रव्याणि । हिंगुजीरकधान्यकहरिद्राशुण्ठीमरिचार्द्रकदाडिमीबीजघृततैलानि ॥ अथलवणानि । सामुद्रिकसाम्भरिसैन्धवानि ॥ तैलंतिलभवंसार्षपंच । अत्रच मांसादीनिव्यञ्जनान्युपकरणानिचामान्नश्राद्धेआमान्येव दातव्यानि सिद्धान्नश्राद्धेसिद्धान्येवदातव्यानीति श्राद्धपल्लवः । सक्तुलाजा न चिपिटकाः दुग्धविकारदधिदुग्धघृतगुडलड्डुकादिपक्वान्नानि चाऽग्निसाधितान्यप्यामश्राद्धे देयानीति श्राद्धपल्लवश्राद्धप्रदीपौ । अत्रचकालशाकंमहाशल्काःखड्गलोहामिषंमधु ॥ आनन्त्यायैवकल्पंतेमुन्यन्नानिचसर्वशः । कालशाकंप्रसिद्धम् । महाशल्कारोहितप्रभृतयोमत्स्याः । खड्गोगण्डकः । लोहः सर्वलोहितच्छागः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तयोर्मांसम् । मधुक्षौद्रम् । मुन्यन्नानि नीवारः । एतैः श्राद्धमनन्तपितृतृप्तिजनकम् । शर्कराक्षीरसं युक्ताः पृथुकानित्यमक्षयाः । एतैःश्राद्धमक्षयपितृतृप्तिजनकम् । लाजांश्चमधुसंयुक्तान्सक्तून्शर्करयासहश्राद्धेदद्यात् । अत्रविहितद्रव्याणांश्राद्धदानेतत्फलेच्छायांसमुच्चयोनतुविकल्पः । भक्ष्यंभोज्यंच विविधंमूलानिचफलानिच ॥ हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच ॥ उपनेयंसर्वमेतदितिमनुवचनात्, ततोन्नंबहुसंस्कारंनैकव्यञ्जनपानवत् ॥ चोष्यपेयसमृद्धंचयथावदुपपादयेदितिदेवलवाक्याच्च, समुच्चयविधानात् । नैकव्यञ्जनपानवदित्यपिअनेकव्यञ्जनविधानं नत्वेकव्यञ्जननिषेधः । वाक्यभेदप्रसंगात् । तस्मादनेकव्यञ्जनस्यप्राशस्त्यम्एकव्यञ्जनस्यानिषेधात् । अनेकव्यञ्जनस्यालाभेऽनिषिद्धत्वादेकमपिव्यञ्जनमुपादेयमितिविहितद्रव्येषुएकद्रव्यदानेनापिश्राद्धस्वरूपनिर्वाहः ॥ अथश्राद्धे विहिताऽनिषिद्धद्रव्याणि । पद्मबिल्वहिंगुपिप्पलीशृंगाटकदधिसक्तुश्वेतसिंबिकेसुंकमधुकमरिचानि । अत्रहिंगुपिप्पलीमरिचानिद्रव्यान्तरसंस्कारार्थं देयानि केवलानि न देयानि । परिशिष्टानिविहितालाभे देयानि ॥ अथ श्राद्धेनिषिद्धद्रव्याणि । केवलजलेबारद्वयसाधितमुद्गाद्यन्नरूपं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्विः स्विन्नमुपभुक्ताग्रभागरूपाग्रावलेहितं शुष्कं पर्युषितं परिदग्धं सशर्करं कीटपाषाणकेशोपहतं
वाग्दुष्टं भावदुष्टं दुष्टोपहतं श्वासोपहतं वासोवधूतम् । एताभिर्विहितद्रव्याण्यपि निषिद्धा
नि । विषहतमांसं छद्महतमांसं व्याधिहतमांसं सिंहव्याघ्रेतरतिर्यग्घतंमांसं मंत्राप्रोक्षितालब्ध
पशुमांसं महिषीक्षीरंहारिणीक्षीरमेषीक्षीरोष्ट्रीक्षीरंच्छागीक्षीरचमरीक्षीरैकशफीक्षीराणि । प्रशस्तमपिश्रा
द्धार्थंमेप्रयच्छस्वेतियाचितदुग्धमुद्धृतसारंचदुग्धंनिषिद्धम् । निषिद्धदुग्धविकाराश्च दध्यादयोपिनिषि
द्धाः । दुर्गंधिजलं स्वल्पजलाशयजलं पर्युषितजलम् । अशुचिस्पृष्टजलम् अन्त्यजजलाशयजलम्
अप्रतिष्ठितजलाशयजलं याचितजलं दर्भमंत्रतिलहेमरजतान्यतमरहितजलम् अभोज्यान्ननिखातज
लं पतितादिकारितजलाशयजलं शूद्राहृतजलंरात्र्याहृतजलम् ऊषरलवणंकृतलवणं सौवर्चललवणम्
अलवणव्यञ्जनं पाकानन्तरप्रक्षिप्तलवणव्यञ्जनं हस्तदत्तव्यञ्जनं हस्तमथितद्रव्यंच शूद्रस्पृष्टद्रव्यमशुद्ध ॥२९॥
ष्टद्रव्यं छिक्कादुष्टद्रव्यं रसहीनद्रव्यं गन्धहीनद्रव्यं पालंकीशाकं श्वेतनाडिकाशाकं शोभाञ्जनशाकं
तण्डुलीयशाकम् । तण्डुलीयकम् उरिस्तयाइति श्राद्धपल्लवः । खचिरीशाकं पिप्पलीशाकं रायीशाकं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शेढीशाकं कुसुम्भशाकं तुलसीशाकं शोणशाकं मरिचशाकं पोयीशाकं नाडिकाशाकम् । नाडिकाफु
लुयीयूष्मा इति श्राद्धपल्लवे व्याख्याता । फुलुयीयुष्मा मगधादिदेशेष्वनयोः इरतुल्यताली रूढादौल
गति । कूष्माण्डम् अलाबुंसिम्बिसोन्धिधिसा वृन्ताकमंगिरिणं पिण्डमूलकं वंशकरीरं कोद्रवं वनको
द्रवं चणकंवोडाअकुठापुलाकधान्यम् अतसी गौरमाषः मसूरः लशुनः लोहितवृक्षनिर्यासं पलाण्डुक
ठच्छतिकपित्थं कालजंघाकेवलशुण्ठी केवलमरिचं केवलहिङ्गु भवनेठीफरहदः धुत्तूरः कवकंवासकः
स्थूलकेमुकं स्थूलजम्बूफलं कुम्भी।चाण्डालाग्निसूतकाग्न्यमेध्याग्निचिताग्नयःश्राद्धेनिषिद्धाः। अग्न्य
न्तराभावेऽपवित्रानेतानग्नीन्क्रमेणसप्तसुस्थानेषुपरंपरयाप्रज्वाल्यसप्तमस्थानप्रज्वलितोग्निरुपादेयः॥
अत्र चश्राद्धे चतुर्विधानिवस्तूनिभवन्ति--विहितानि विहितनिषिद्धानि अविहिताऽनिषिद्धानि निषि
द्धानि चेति॥विहितलाभेतेषामेवोपादानम् ।तदलाभेविहितनिषिद्धानामुपादानम्। तदलाभेऽविहिता
निषिद्धानामुपादानम् । निषिद्धस्य सर्वथात्यागः॥इतिश्राद्धविवेकेप्रथमः परिच्छेदः॥ १॥ ॥अथाधिका
रिनिरूपणम् ॥ तत्रमूलवाक्यानिशुद्धिविवेकेलिखितानिसप्रपञ्चम् । इहविस्तरभयादधिकारिमात्रंसि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वक्षिख्यते । मृतस्यात्रिविधाक्रियाभवति--प्रथमामध्यमोत्तमाचेति । तत्र दाहमारभ्याशौचान्तदिन पर्यन्ताक्रिया पूर्वा ॥ १ ॥ एकादशाहादिसपिण्डनान्तामध्यमा क्रिया ॥२ ॥ सपिण्डनानन्तरंसांव त्सारिकपार्वणाभ्युदयिकनित्यश्राद्धादिरूपोत्तरा क्रिया ॥ ३ ॥ तत्रत्रिविधास्वपिक्रियासुत्रयोदशावि धानामपिपुत्राणामधिकारः । तेचत्रयोदशपुत्राः--औरसः १ पुत्रिकापुत्रः २ क्षेत्रजः ३ कानीनः ४ सहोढजः ५ गूढोत्पन्नः ६ पौनर्भवः ७ अपविद्धः ८दत्तकः ९ क्रीतः १० कृत्रिमः ११ स्वयमुपगतः १२ पारशवः १३ ॥ तेषुमुख्यऔरसः । तदभावे पुत्रिकापुत्रः । ततःपूर्वपूर्वाभावे उत्तरोत्तरो अधिका री । तेष्वपि पूर्वक्रियायांमध्यमक्रियायाञ्चविभक्तानामविभक्तानांवामध्ये योग्यस्यज्येष्ठस्यैवाधिका रः । तदुक्तंस्मृतिसारे--अकृतेपिकृतेवापिकनिष्ठादिभिरौरसैः ॥ यत्रकुत्रापिज्येष्ठस्याधिकारःप्रेत कर्मणीति । तस्यक्षतादिनाप्रतिबन्धे कनिष्ठस्यापिनियतकालकर्तव्यदशाहादिप्रेतपिण्डादिसपि ण्डनान्तक्रियास्वप्यधिकारः सपिण्डनोत्तरंसर्वेषांपुत्राणामविशेषेणपृथगधिकार उत्तरक्रियासु । एषांत्रयोदशविधानांपुत्राणांलक्षणंशुद्धिविवेकेप्रपञ्चितम् पुत्राभावे पौत्रः । पौत्राभावे प्रपौत्रः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वा श्राद्धसंपूर्णकामोविष्णुंस्मरेत् । श्राद्धीयवस्तूनिब्राह्मणायप्रतिपादयेत् । अम्भसिवाक्षिपेत् । शेषंज्ञातिभिः सहभुञ्जीत ॥ एवमेवपितृव्यभ्रात्रादिश्राद्धप्रयोगः ॥ शस्त्रादिहतनिमित्तकमाश्वि नकृष्णचतुर्दश्यामध्येकोद्दिष्टमेवकर्तव्यम् । तत्रसांवत्सरिकपदंपरंनप्रयोक्तव्यमिति ॥ अथमातृ श्राद्धप्रयोगः ॥ अथशुक्लाम्बरःस्नातोमध्याह्नेसुसमावृतपंचगव्योपलेपितंज्वलदंगारशोभितंगौर मृत्तिकाच्छादितंयथाप्रदेशासादितश्राद्धीयद्रव्यं तंदेशमागत्य पादौप्रक्षाल्याचम्य सपिण्डस्त्रीद्वारा पाचयेत् । स्वयंवापचेत् । ततः पादौप्रक्षाल्याचम्यशुद्धासनेउपविश्य दीपंप्रज्वाल्याचम्यप्रा ङ्मुखःपरकर्तृकेपाकेसिद्धमितिपाचिकांपृष्ट्वा ॐ अपवित्रःपवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥ यःस्म रेत्पुण्डरीकाक्षंसबाह्याभ्यन्तरःशुचिः ॥ ॐ पुण्डरीकाक्षः पुनात्वितिकुशत्रयजलैः श्राद्धीयद्रव्याणि सिञ्चेत् । ततःकुशत्रयतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकमासीयामुकपक्षीयामुकतिथावमुकगोत्राया मातुरमुकदेव्याः सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धमहंकरिष्ये इतिसंकल्पंकुर्यात् । ततोगायत्रींत्रिर्जपित्वा देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहेत्यादित्रिर्जपेत् । ततोपसव्यंकृत्वा पातितवामजानुर्दक्षिणामुखोमोटकतिल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रायामातुरमुकदेव्याः सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धेइदमासनंतेस्वधेतिमो
टकरूपमासनंदक्षिणाग्रंसतिलमुत्सृजेत् । ततः ॐअपहताऽसुरारक्षा ᳪ सिवेदिषदः इत्यन्नपात्रेवामाव
र्त्तेनतिलान्विकीर्य्यॐआयन्तुनः पितरः सोम्यासोऽग्निष्वात्ताःपथिभिर्देवयानैः॥ अस्मिन्यज्ञेस्वधया
मदन्तोऽधिब्ब्रुवन्तुतेवन्त्वस्मानितिपठित्वा अर्घ्यपात्रेदक्षिणाग्रंपवित्रंधृत्वा ॐशन्नोदेवीरभिष्टयऽआपो
भवन्तुपीतये॥शंय्योरभिस्रवन्तुनः इत्यर्घ्यपात्रेजलंक्षिपेत् । तिलोसिसोमदैवत्योगोसवोदेवनिर्मितः॥
प्रत्नवद्भिःप्रत्तःस्वधयापितॄँल्लोकान्प्रीणीहिनः स्वाहेतितिलान्क्षिप्त्वागन्धपुष्पेतूष्णींक्षिपेत् । ततोऽर्घ्य
पात्रंवामहस्तेकृत्वा पवित्रंभोजनपात्रोपरिउत्तराग्रंधृत्वा तदुपरिकिंचिदुदकान्तरंदत्त्वायादिव्याऽआ
पःपयसासंबभूवुर्य्याऽअन्तरिक्षऽउतपार्थिवीर्य्याः । ॐ हिरण्यवर्णायज्ञियास्तानऽआपःशिवाःश ᳪ
स्योनासुहवाभवन्तुइतिपठित्वामोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रेमातरमुकिदेविसांवत्सरिकै
कोद्दिष्टश्राद्धइदंतेहस्तार्घ्यंस्वधेतिअर्घ्यंददद्उत्सृजेत् । ततोऽवशिष्टजलसहितंपवित्रसहितंचार्घ्यपात्र
मासनवामभागे ॐ मात्रेस्थानमसीतिन्युब्जीकुर्य्यात् तच्चदक्षिणादानपर्यन्तंनोद्धरेन्नचालयेत् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ततोगन्धादिदानम् ।ॐअद्यामुकगोत्रेमातरमुकदेविसांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धेएतानिगन्धपुष्पधूपदीपता
म्बूलसिन्दूरवासांसितेस्वधेतिदद्यात् । ततोजलेनासनसहितभोजपात्रस्यचतुर्दिक्षुचतुष्कोणंमण्डलंकृ
त्वासव्यञ्जनंश्राद्धदेयान्नाग्रभागं तिलजलसहितंकुत्रचित् पुटकादौकृत्वा ॐ इदमन्नमेतद्भूस्वामिपितृ
भ्योनमः इतिमोटकादिनाभूस्वामिनेऽन्नमुत्सृजेत् । ततःकराभ्यांताम्रपात्रस्थमन्नंमातरंध्यायन्भोजनपा
त्रेपुरुषाहारक्षमंपरिविष्ययथासंभवंसव्यञ्जनंघृतंपानीयंचपात्रान्तरेषूपनीयमधुनान्नमभिघारयेत् । त
तः ॐ मधुव्वाताऽऋतायतेमधुक्षरन्तिसिन्धवः ॥ माध्वीर्न्नः सन्त्वोषधीः ॥ मधुनक्तमुतोषसोमधुम
त्पार्थिवꣳरजः ॥ मधुद्यौरस्तु नः पिता ॥ मधुमान्नोव्वनस्पतिर्म्मधुमाँ ऽअस्तुसूर्य्यः ॥ माध्वी
र्ग्गावोभवन्तुनः ॥ मधुमधुमध्वितिचजपेत् । ततः पाणिभ्यांन्युब्जाभ्यांपात्रंस्पृशन् ॐपृथिवीतेपात्रं
द्यौरपिधानंब्राह्मणस्यमुखेऽअमृतेअमृतंजुहोमिस्वाहा । ॐ इदंविष्णुर्व्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् ॥ स
मूढमस्यपाꣳसुरे॥ॐ कृष्णकव्यमिदंरक्षमदीयमितिपठेत् । ततोदक्षिणहस्तमुत्तानंतदंगुष्ठम् ॐइदम
न्नमित्यन्ने ॐ इमाआपइतिजले ॐइदमाज्यमितिघृते ॐइदंकविरितिपुनरन्नेनिवेशयेत् । ॐ अपहता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽसुरारक्षा ँ सिवेदिषदः इत्यन्नेतिलान्क्षिपेत्। ततोमोटकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रायैमात्रेऽमुकदेव्यै सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धेइदमन्नंसोपकरणंतेस्वधाइत्यन्नमुत्सृजेत्। ततः पात्रंत्यजेत्। ॐ अन्नहीनंक्रियाहीनंविधिहीनंचयद्भवेत्। तत्सर्वमच्छिद्रमस्त्वितिपठित्वा गायत्रींत्रिर्जपित्वाकुशेषूपविश्य ॐमधुव्वातेतिजपेत्। ततः कृणुष्वपाजइत्याद्यारक्षोघ्नीर्ऋचोजपेत्। तिलान्भूमौविकीर्य्यमातरंध्यात्वा ॐ उदीरतामवरइत्यादिपित्र्यमन्त्रान्सहस्रशीर्षेत्यादिपुरुषसूक्तम् ॐ आशुः शिशानइत्यादिकमप्रतिरथम् अन्यांश्चमन्त्रान्जपेत्। ततउच्छिष्टसमीपेकुशत्रयमास्तीर्य्य जलेनप्रोक्ष्य सव्यञ्जनमन्नंसघृतं सतिलंजलप्रोक्षितमादाय ॐ अग्निदग्धाश्चयेजीवायेप्यदग्धाः कुलेमम॥ भूमौदत्तेनतृप्यन्तुतृप्तायान्तुपरांगतिमितिकुशोपरि अन्नमुत्सृजेत्। ततः सव्यंकृत्वाचम्यहरिंस्मृत्वागायत्रींमधुव्वातेतिचजपेत्। अपसव्यंकृत्वावेदिकांकृत्वा पिण्डस्थानेप्रादेशमात्रम् ॐ अपहताऽअसुरारक्षा ँ सिवेदिषदः इतिमन्त्रेणदर्भपिञ्जूल्याउल्लिखेत्। दर्भपिञ्जूलीमैशान्यांक्षिपेत् ततः ॐ येरूपाणिप्रतिमुञ्चमानाऽअसुराःसन्तः स्वधयाचरन्ति॥ परापुरोनिपुरोयेभरन्त्यग्निष्टाँल्लोकात्प्रणुदात्यस्मादितिमन्त्रेणरे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

खायामङ्गारंभ्रामयित्वा दक्षिणस्यांदिशित्यजेत् । ततस्तत्रच्छिन्नमूलकुशानास्तीर्य्य सव्यंकृत्वा देवताभ्यइतित्रिर्जपेत् । ततोऽपसव्यंकृत्वापुटकेजलतिलपुष्पगन्धान्कृत्वामोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रेमातरमुकदेविसांवत्सारिकैकोद्दिष्टश्राद्धेपिण्डस्थानेऽत्रावनेनिक्ष्वतेस्वधेतिच्छिन्नमूलकुशोपरिअवनेजनंदद्यात् । ततस्तिलघृतसहितान्नेनपिण्डंकृत्वा मधुघृताभ्यामभिघार्य्यमोटकतिलजलपिण्डानादाय ॐ अद्यामुकगोत्रेमातरमुकदेविसांवत्सारिकैकोद्दिष्टश्राद्धेएषतेपिण्डःस्वधेतिपिण्डमपसव्येनगृहीत्वादक्षिणहस्तेनकुशोपरिदद्यात् । ततःकुशमूले करंप्रोक्ष्य सव्यंकृत्वा द्विरचम्यहरिंस्मृत्वा अपसव्यंकृत्वा दक्षिणामुखः ॐअत्रमातर्मादयस्वयथाभागमावृषायस्वेतिपठेत् । उदङ्मुखीभूयश्वासंनिरुध्यमातरंध्यायन्परावर्तमानः ॐ अमीमदन्तमातायथाभागमावृषायिषेति पठेत् । ततोऽवनेजनावशिष्टजलसहितंपुटकमादायमोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रेमातरमुकदेविसांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धपिण्डेप्रत्यवनेनिक्ष्वतेस्वधाइतिप्रत्यवनेजनंदद्यात् । ततो नीवींविस्रस्य सव्यंकृत्वाचम्यअपसव्यंकृत्वावामेनपाणिनाधृतंसूत्रंदक्षिणेनचादाय ॐ नमस्तेमातारसा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यनमस्तेमातः शोषायनमस्तेमातर्जीवायनमस्तेमातःस्वधायैनमस्तेमातर्घोरायनमस्तेमातर्मन्यवेन
मस्तेमातर्मातर्नमस्तेगृहान्नोमातर्देहिसतस्तेमातर्देष्मइतिपठित्वा एतत्तेमातर्वासइतिमन्त्रेणपिण्डोप
रिसूत्रंधृत्वा मोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रेमातरमुकदेविसांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धपि
ण्डेएतत्तेवासः स्वधेतिसूत्रमुत्सृजेत् । पिण्डेगन्धपुष्पधूपदीपतांबूलानितूष्णींदत्त्वा ॐ शिवा
आपःसन्त्वितिजलम् ॐ सौमनस्यमस्त्वितिपुष्पम् ॐ अक्षतंचारिष्टमस्त्वितितण्डुलान्भोजनपा
त्रेनिक्षिपेत् । ततोमोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रायामातुरमुकदेव्याः सांवत्सरिकैकोद्दिष्ट
श्राद्धेदत्तैतदन्नपानादिकमक्षय्यमुपतिष्ठतामित्यक्षय्योदकमुत्सृजेत् । ततः सव्यंकृत्वा दक्षिणामुखः
ॐ अघोरामातास्त्विइतिपिण्डोपरिपूर्वाग्रांजलधारांदद्यात् । ततः पूर्वाभिमुखः कृतांजलिः ॐ गोत्रं
नोवर्द्धतां दातारोनोभिवर्द्धन्तां वेदाः संततिरेवच ॥ श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुदेयंचनोस्तु ॥ अन्नंचनोब
हुभवेदतिथींश्चलभेमहि ॥ याचितारश्चनः सन्तु माचयाचिष्मकंचन ॥ एताः सत्याआशिषःस
न्तुइत्याशीःप्रार्थनंकुर्यात् । ततोऽपसव्यंकृत्वा सपवित्रकुशत्रयंपिण्डोपरिआस्तीर्य ॐऊर्ज्जंवहन्ती

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रमृतंघृतंपयःकीलालंपरिस्रुतम् ॥ स्वधास्थतर्पयतमेमातरमितिकुशोपरिदक्षिणाग्रांजलधारांदद्यात् । ततो नम्रीभूय पिण्डमाघ्रायोत्थापयेत् । पिण्डाधारकुशानुल्मुकंचवह्नौनिक्षिप्यार्घपात्रमुत्तानीकृत्य दक्षिणांदद्यात् । ततोमोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रायामातुरमुकदेव्याःसांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धप्रतिष्ठार्थं रक्तिकापरिमितंरजतंचन्द्रदैवत्यंयथानामगोत्रायब्राह्मणायदक्षिणांचदातुमहमुत्सृजे इतियथावैभवंदद्यात् । ॐ अभिरम्यतामितिविसर्जनम् । ततः सव्यंकृत्वा ॐ देवताभ्यइतित्रिर्जपेत् । ततोऽपसव्यंकृत्वा हस्ताभ्यांदीपंनिर्वाप्य हस्तौपादौप्रक्षाल्यसव्येनाचम्य ॐ प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् ॥ स्मरणादेवतद्विष्णोःसंपूर्णस्यादितिश्रुतिरित्युक्त्वा श्राद्धसंपूर्णकामोविष्णुंस्मरेत् । ततःश्राद्धीयवस्तूनिब्राह्मणायप्रतिपादयेत् । जलेवा क्षिपेत् । ततइष्टैः सहशेषभोजनम् । एवंपत्न्यादिश्राद्धम् ॥ तत्र पत्न्यादिसम्बन्धिनामोल्लेखोविशेषः । शस्त्रादिहतनिमित्तकेपिएकोद्दिष्टएषएवप्रयोगः । सांवत्सरिकपदंतत्रनप्रयोक्तव्यम् । तद्यथा–आश्विन कृष्णचतुर्दश्यांतिथावमुकगोत्रायामातुरमुकदेव्याएकोद्दिष्टश्राद्धमहंकरिष्येइतिसंकल्पंकुर्य्यात् । ॐ अ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्यामुकगोत्रेमातरमुकदेवि एकोद्दिष्टश्राद्धेइदमासनंतेस्वधा इत्येवमाद्युत्सर्गवाक्यम् ॥ इत्येकोद्दिष्ट
प्रयोगः ॥ अथस्त्रीकर्तृकश्राद्धप्रयोगः ॥ स्नाताशुक्लवस्त्रयुगधारिणी मध्याह्नेसुसमावृतंपञ्चगव्यो
पलेपितं ज्वलदङ्गारशोधितं गौरमृत्तिकाच्छादितं यथाप्रदेशासादितश्राद्धीयद्रव्यंज्वलितदीपंवि
कीर्णतिलगौरसर्षपंश्राद्धदेशमागत्याऽऽचम्याऽऽसनेप्राङ्मुखी उपविशेत् पाचिकान्तरपक्षे सिद्धमि
तिपाचिकांपृच्छेत् । अपवित्रःपवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥ यःस्मरेत्पुण्डरीकाक्षंसबाह्याभ्य
न्तरःशुचिः ॥ पुण्डरीकाक्षःपुनात्वितिकुशत्रयजलेनश्राद्धीयद्रव्याणिसिञ्चेत् । ततःकुशत्रयतिलजला
न्यादायअद्यामुकगोत्रस्यपत्युरमुकशर्मणः सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धमहंकरिष्येइतिसंकल्पयेत् । ततःदे
वताभ्यइतित्रिर्जपेत् ।ततोदक्षिणाभिमुखीपातितवामजानुर्मोटकतिलजलान्यादाय अद्यामुकगोत्रपते
ऽमुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धेइदमासनंतेनमःइतिपितृतीर्थेनमोटकरूपमासनमुत्सृजेत् । ततस्तू
ष्णींभोजनपात्रेतिलान्प्रक्षिप्य अर्घ्यपात्रेपवित्रधारणंजलप्रक्षेपस्तिलगन्धपुष्पप्रक्षेपश्च । ततोऽर्घपा
त्रंवामहस्तेकृत्वापवित्रमुत्तराग्रंभोजनपात्रेधृत्वा तदुपरिउदकान्तरंदत्त्वा मोटकादीन्यादाय अद्यामु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कगोत्रपतेऽमुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धेइदंतेहस्तार्घ्यंनमइत्यर्घ्यंपवित्रोपरिददद्युत्सृजेत् । ततो
ऽवशिष्टजलपवित्रसहितमर्घ्यपात्रमासनवामभागेपत्येरस्थानमसीतिन्युब्जीकुर्यात् । ततोगन्धादिदान
म् । मोटकतिलजलान्यादाय अद्यामुकगोत्रपतेऽमुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धेएतानिगन्धपु
ष्पधूपदीपताम्बूलयज्ञोपवीतवासांसितेनमः । ततोजलेनासनसहितंभोजनपात्रंमण्डलेनवेष्टयेत् । श्रा
द्धीयान्नाग्रभागंसव्यञ्जनंसतिलजलंपुटकादौकृत्वामोटकादीन्यादाय इदमन्नमेतद्भूस्वामिपितृभ्योनमइ
तिभूस्वामिनेऽन्नंदद्यात् । ततस्ताम्रपात्रस्थितमन्नंकराभ्यामादायपतिंध्यायन्तीपरिवेषयेत् । जलंघृतं
व्यञ्जनपुटकान्तरस्थंतत्रोपनीयअन्नेमधुदत्त्वामधुमधुमध्वितिच जपेत् । ततः उभाभ्यांन्यस्ताभ्यांह
स्ताभ्यांभोजनपात्रमालभ्यान्नममृततयाचिन्तयेत् । ॐ कृष्णकव्यमिदंरक्षमदीयमितिपठित्वा दक्षि
णहस्तमुत्तोल्यतदङ्गुष्ठमिदमन्नमिमाआपः इदमाज्यमित्यन्नजलघृतेषु निक्षिप्य इदंकविरितिपुनरन्नेङ्गु
ष्ठंनिक्षिप्यअन्नोपरितिलान्विकीर्य्यमोटकादीन्यादाय अद्यामुकगोत्रपतेऽमुकशर्म्मन् सांवत्सरिकैको
द्दिष्टश्राद्धेइदमन्नंसोपकरणंतेनमः इत्यन्नमुत्सृजेत् । ततो वामहस्तमप्युत्तोल्याऽन्नहीनमित्यादिपठि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वा भूमौतिलान्विकीर्य्यदर्भेषूपविश्य नीलकण्ठस्तुतिरुचिस्तवादीनिपठेत् । अशक्तौनमस्तुभ्यंविरू
पाक्षेतिश्लोकमपिपठेत्। ततउच्छिष्टसन्निधावास्तृतकुशत्रयांभूमिंप्रोक्ष्यसतिलजलप्रोक्षितंसव्यञ्जनघृत
मन्नमादाय अग्निदग्धाश्चइतिपठित्वाकुशोपरिकुशादिनासहविकिरेत् । ततआचम्य हरिं स्मृत्वा दक्षि
णामुखीपिण्डस्थानेप्रादेशमात्रं परिमायकरद्वयतर्जन्यङ्गुष्ठधृततन्मूलयादर्भपिञ्जूलयातदुल्लिख्यदर्भपि
ञ्जूलीमुत्तरतः क्षिपेत् । ततस्तत्रज्वलदङ्गारंभ्रामयित्वा दक्षिणस्यांदिशिक्षिपेत् । ततस्तत्रच्छिन्नमूल
कुशत्रयमास्तीर्य प्राङ्मुखीदेवताभ्यइत्यादित्रिः पठेत्।ततो दक्षिणामुखी पुटकेतिलजलगन्धपुष्पाणि
कृत्वापाणिनामोटकादीन्यादाय अद्यामुकगोत्रपतेऽमुकशर्म्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धपिण्डस्थाने
ऽत्रावनेनिक्ष्वतेनमःइतिकुशोपरिअवनेजनंदद्यात् । ततस्तिलजलव्यञ्जनमधुघृतयुतान्नेनपिण्डंनिर्मा
यमधुघृताभ्यामभिघार्य्य मोटकादीनिचादाय अद्यामुकगोत्रपतेऽमुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धे
एषतेपिण्डः नमः इत्यवनेजनकुशोपरिवामान्वारब्धदक्षिणपाणिनापिण्डंदद्यात् । ततो द्विराचम्यहरिं
स्मृत्वा उत्तराभिमुखीभूयश्वासंनियम्यपतिंध्यायन्तीदक्षिणामुखीभवेत् । ततोदत्तावशिष्टजलयुतमव
नेजनपात्रंमोटकादीनिचादाय अद्यामुकगोत्रपतेऽमुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धपिण्डेऽत्रप्रत्यवने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

निस्त्वतेनमः इतिप्रत्यवनेजनंदद्यात् । ततोनीवींविस्रस्याचम्यदक्षिणामुखीवामेनपाणिनासूत्रमादाय दक्षिणेनपिण्डोपरिधृत्वा अद्यामुकगोत्रपतेऽमुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धपिण्डेएतत्तेवासोनमः इतिमोटकादिनासूत्रमुत्सृजेत् । ततःपिण्डेगन्धादिदानम् । ततःशिवाआपःसन्त्वितिजलम् । सौमनस्यमस्त्वितिपुष्पम् । अक्षतंचारिष्टमस्त्विततितण्डुलान्भोजनपात्रेप्रक्षिप्यमोटकादीन्यादाय अद्यामुकगोत्रस्यपत्युरमुकशर्मणःसांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धे दत्तैतदन्नपानादिकमक्षय्यमुपतिष्ठतामित्यक्षय्योदकं दद्यात् । ततःपिण्डोपरि अघोरः पतिरस्तुइतिपूर्वाग्रांजलधारांदद्यात् । ततःप्राङ्मुखीकृताञ्जलिःगोत्रंनोवर्द्धतामित्यादिपठित्वा एताःसत्याआशिषःसन्त्वित्याशिषः प्रार्थयेत । ततः पिण्डोपरि दक्षिणामुखीसपवित्रकुशत्रयंदक्षिणाग्रमास्तीर्य तदुपरिदक्षिणाग्रांजलधारांदद्यात् ॥ ततोनम्रीभूयपिण्डमाघ्रायोत्थापयेत् । पिण्डाधारकुशानुल्मुकंचवह्नौनिक्षिपेत् । ततोऽर्घ्यपात्रमुत्तानीकृत्यदक्षिणादानम् । अद्यामुकगोत्रस्यपत्युरमुकशर्म्मणः कृतैतत्सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धप्रतिष्ठार्थं रक्तिकापरिमितंरजतंचन्द्रदैवत्यंयथानामगोत्रायब्राह्मणायदक्षिणांचदातुमहमुत्सृजे इतिदक्षिणांचदद्यात । ततो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽभिरम्यतामितिविसर्जनम् । ततःप्राङ्मुखी देवताभ्यइतित्रिः पठेत् । ततोदक्षिणामुखीहस्ताभ्यांदीपंनिर्वाप्य हस्तौपादौप्रक्षाल्याचम्य प्रमादात्कुर्वतामित्यादिपठित्वा श्राद्धसंपूर्णकामनया विष्णुंस्मरेत् । ततः श्राद्धीयवस्तुब्राह्मणायार्प्पयेत् अम्भसिवाक्षिपेत् । ततइष्टैःसहभोजनम् । एवमेवशस्त्रहतादिनिमित्तकमाश्विनकृष्णचतुर्द्दश्यांतिथौश्राद्धंकर्तव्यम् । सांवत्सरिकपदंतत्रनप्रयोक्तव्यम् ॥ तद्यथा—अद्यआश्विनकृष्णचतुर्दश्यांतिथौ अमुकगोत्रस्यपत्युरमुकशर्मणएकोद्दिष्टश्राद्धमहंकरिष्येइतिसंकल्पः । अद्यामुकगोत्रपतेऽमुकशर्म्मन्नेकोद्दिष्टश्राद्धेइदमासनंतेनमइत्येवमादिनाऽऽसनादिदानम् ॥ एवमेवशूद्रकर्तृकैकोद्दिष्टश्राद्धप्रयोगः ॥ अथापाक्षिकपार्वणश्राद्धप्रयोगः ॥ अपराह्णेस्नातः शुक्लद्विवासाः शुचिराचम्य वस्त्रादिनावेष्टितं श्राद्धदेशमागच्छेत् । ततः प्राङ्मुख उपविश्य सिद्धान्नसंभवेसिद्धमितिपाचिकांपृष्ट्वा ॐ अपवित्रइत्यादिपठित्वा ॐ पुण्डरीकाक्षः पुनात्वितिकुशत्रयानीतजलैः श्राद्धवस्तूनिसिञ्चेत् । रक्षार्थंदीपंनिधायगौरसर्षपैरवकीर्य्य ॐ नमोनमस्तेगोविन्दपुराणपुरुषोत्तम ॥ इदंश्राद्धंहृषीकेशरक्षत्वंसर्वतोदिशः ॥ प्राच्यैनमः अवाच्यैनमः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रतीच्यैनमः उदीच्यैनमः यवपुष्पैः भूम्यैनमः इतिभूमिंत्रिःसंपूज्य पादयोरधः कुशत्रयंदत्त्वा कुशत्रयतिलजलैः संकल्पंकुर्य्यात्। ॐ अद्यामुकमासीयामुकपक्षीयामुकतिथावमुकगोत्राणांपितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणाममुकगोत्राणां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकशर्मणामपात्रिकपार्वणश्राद्धमहंकरिष्ये । ततोगायत्रींत्रिर्जपित्वा ॐ देवताभ्यइत्यादित्रिर्जपेत् । ततउत्तराभिमुखोदक्षिणोत्तरक्रमादासादितकुशत्रयात्मकासनयोःप्रथमंदक्षिणमासनंसयवमुत्सृजेत् । ॐ अद्यामुकगोत्राणांपितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणांपार्वणश्राद्धसंबन्धिनोविश्वेदेवाइदमासनंवोनमः इतिकुशत्रययवजलैरुत्सृजेत् । एवम् ॐ अद्यामुकगोत्राणांमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकशर्मणांपार्वणश्राद्धसंबन्धिनोविश्वेदेवाइदमासनंवोनमइत्यपरमुत्सृजेत् । ततोऽपसव्यंकृत्वा पातितवामजानुर्दक्षिणाभिमुखो द्विगुणभुग्नकुशत्रयतिलजलान्यादायपूर्वपश्चिमासादितमोटकरूपाणिषडासनानितिलजलप्रोक्षितानि प्रत्येकं पित्रादिभ्यः पश्चिमतआरभ्यउत्सृजेत् । तत्रक्रमः । ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वणश्राद्धेइदमासनंतेस्वधा ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एवंपितामहप्रपितामहयोः । ॐ अद्यामुकगोत्रमातामहामुकशर्मन् पार्वणश्राद्धेइदमासनंतेस्वधा । एवमेवप्रमातामहवृद्धप्रमातामहयोर्दद्यात् । ततः सव्यंकृत्वा ॐ विश्वान्देवानहमावाहयिष्येइत्युक्त्वा ॐ विश्वेदेवासऽआगतशृणुताम ऽइमर्ठ० हवम् ॥ एदंबर्हिर्निषीदतेत्यादिनादेवानावाह्य ॐ यवोसियवयास्मद्द्वेषोयवयारातीरितियवान्विकीर्य्य ॐ विश्वेदेवाःशृणुतेत्यादिजपेत् । ॐ आगच्छन्तुमहाभागाविश्वेदेवामहाबलाः ॥ ये यत्रयोजिताः श्राद्धेसावधानाभवन्तुते इतिश्लोकंच पठेत् । ततोऽपसव्यं कृत्वादक्षिणाभिमुखः ॐ पितॄनहमावाहयिष्येइत्युक्त्वा ॐ उशन्तस्त्वा निधीमह्युशन्तः समिधीमहि ॥ उशन्नुशतऽआवाहपितॄन्हविषे ऽअत्तवेइत्यादिनापितॄनावाह्य ॐ अपहताऽसुरारक्षा॰ सिवेदिषदः इत्यादिनापात्रेषुतिलान्विकीर्य्य ॐ आयन्तुनः पितरःसोम्यासोग्निष्वात्ताः पथिभिर्देवयानैः ॥ अस्मिन्यज्ञेस्वधयामदन्तोधिब्रुवन्तुतेवन्त्वस्मानित्यादिपठेत् । ततःसव्यंकृत्वा देवार्घ्यपात्रद्वयेपवित्रेधृत्वा अपसव्येनपित्राद्यर्घ्यपात्रेषुप्रत्येकंपवित्रंधृत्वासव्येनदेवार्घ्यपात्रद्वये ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयऽआपोभवन्तुपीतये । शंय्योरभिस्रवन्तुनः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यादिनाजलंप्रक्षिप्य अपसव्येनपित्राद्यर्घ्यपात्रषट्केऽनेनैवमन्त्रेणजलं पितृतीर्थेननिक्षिपेत् । ततः सव्यं कृत्वा ॐ यवोसियवयास्मद्द्वेषोयवयारातीरितिदेवार्घ्यपात्रद्वयेप्रत्येकंयवान्प्रक्षिप्य अपसव्येन पित्राद्यर्घ्यपात्रेषुप्रत्येकम् ॐ तिलोसिसोमदैवत्योगोसवोदेवनिर्मितः ॥ प्रत्नवद्भिः प्रत्तःस्वधयापि तॄँल्लोकान्प्रीणीहिनःस्वाहा इतितिलान्प्रक्षिपेत् । ततः सव्येनदेवार्घ्यपात्रद्वयेतूष्णीमेवगन्धपुष्पेप्रक्षिप्य अपसव्येनपित्राद्यर्घ्यपात्रेषुप्रक्षिपेत् । ततःसव्यंकृत्वा एवंदेवार्घ्यपात्रंवामहस्तेकृत्वा तत्रस्थितं पवित्रंदेवभोजनपात्रेपूर्वाग्रंधृत्वा तदुपरिकिंचिदुदकान्तरंदत्त्वा ॐ यादिव्याआपःपयसासंबभूवुर्याऽन्तरिक्षऽउतपार्थिवीर्याः । हिरण्यवर्णायज्ञियास्तानऽआपःशिवाःश ँ स्योना सुहवा भवन्तु इतिपठित्वायवकुशजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्राणांपितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां पार्वणश्राद्धसंबन्धिनोविश्वेदेवाः इदंवोहस्तार्घ्यंनमःइत्यर्घ्यंददद्युत्सृजेत् । एवमेवमातामहादिदेवेभ्योपिदद्यात् । ततोऽपसव्यंकृत्वा पित्रर्घ्यपात्रंवामहस्तेकृत्वा पितृभोजनपात्रेदक्षिणाग्रंपवित्रंधृत्वा तदुपरिकिंचिदुदकान्तरंदत्त्वा ॐयादिव्याआपःपयसासंबभूवुर्याऽन्तरिक्षऽउतपार्थिवीर्याः ॥ हि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रण्यवर्णायज्ञियास्तानआपःशिवाश ँ स्योनासुहवाभवन्तु इतिपठित्वा मोटकतिलजलान्यादाय ॐ
अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वणश्राद्धेइदंतेहस्ताघ्र्यंस्वधेति अर्घ्यंददद्युत्सृजेत्।एवमेवपितामहादिप
भ्योदद्यात्।ततःसव्यंकृत्वा पवित्रसहितमवशिष्टजलयुतंदेवार्घ्यपात्रद्वयंयथाक्रमंप्रत्येकंदेवासनदक्षिण
पार्श्वेॐविश्वेभ्योदेवेभ्यः स्थानमसीत्युक्त्वा उत्तानमेवधारयेत्।अपसव्यंकृत्वा किंचित्प्रपितामहार्घ्य
पात्रस्थितपवित्रादीनिपितामहार्घ्यपात्रेकृत्वा तानिसर्वाणिपित्रर्घ्यपात्रेकृत्वा पित्रर्घ्यपात्रंपितामहार्घ्य
पात्रोपरितदुभयंप्रपितामहार्घ्यपात्रोपरिधृत्वा पितृवामपार्श्वे ॐपितृभ्यः स्थानमसीतिमिलितान्येवन्यु
ब्जीकुर्यात्।एवमेवमातामहाद्यर्घ्यपात्राणिमेलयित्वा मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यःस्थानमसि
इत्यर्घ्यपात्राणिन्युब्जीकुर्यात्। तथास्थापितानिचतानिपात्राणिदक्षिणादानपर्यन्तंनोद्धरेत्। नचालये
त्।ततःसव्यंकृत्वा गन्धादिदत्त्वा यवकुशजलैःसंकल्पंकुर्यात्।ॐअद्यामुकगोत्राणांपितृपितामहप्रपिता
महानाममुकामुकशर्मणांपार्वणश्राद्धसंबंधिनोविश्वेदेवाः एतानिगन्धपुष्पधूपदीपताम्बूलयज्ञोपवीतवा
सांसिवोनमइतियथासंभवमुत्सृजेत् । एवमेवमातामहादिदेवेभ्योपिदद्यात् । ततोऽपसव्यंकृत्वा गन्धा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दिदत्त्वा मोटकतिलजलान्यादायॐअद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वणश्राद्धेएतानिगन्धपुष्पधूपदीप
ताम्बूलयज्ञोपवीतवासांसितेस्वधेतिपित्रेगन्धादिदद्यात्।एवमेवपितामहादिपञ्चभ्योपिदद्यात्। ततोजले
नभोजनपात्रसहितमासनंवेष्टयित्वा मण्डलानिकुर्यात्।ततः श्राद्धदेयान्नाग्रभागमानीयसघृतंतत्सव्येनै
वप्राङ्मुखःपुटकास्थितजलेआहुतिद्वयंजुहुयात्॥ॐअग्नयेकव्यवाहनायस्वाहा।ॐसोमायपितृमतेस्वाहा।
ततो जलघृतसहितंति[illegible]व्यञ्जनयुतमन्नमपसव्येन इदमन्नमेतद्भूस्वामिपितृभ्योनमइतिदद्यात्। ततो हुत
शेषमन्नंकिंचित्किंचित्सव्येनदेवपात्रद्वये अपसव्येनपित्रादिपात्रेषुदत्त्वापिण्डार्थंकिंचिदवशेषयेत्। ततउ
त्कृष्टमन्नंसिद्धमामंवापुरुषाहारक्षमंप्रत्येकंपरिविष्य यथासंभवमुपकरणंजलंघृतंचतत्रोपनीय सव्येनपि
त्रादिषुमध्वन्नोपरिदत्त्वाप्रत्येकं ॐ मधुव्वाताऽऋतायतेमधुक्षरन्तिसिन्धवः ॥ माध्वीर्नःसन्त्वोषधीः॥
ॐमधुनक्तमुतोषसोमधुमत्पार्थिवꣳरजः ॥ मधुद्यौरस्तुनःपिता ॥ ॐ मधुमान्नोव्वनस्प्पतिर्म्मधुमां
ऽअस्तुसूर्य्यः ॥ माध्वीर्ग्गावोभवन्तुनः॥ ॐमधुमधुमध्विवितिचजपेत् । ततःसव्येनउत्तानपाणिभ्यांदेव
पात्रंस्पृष्ट्वा ॐ पृथिवीतेपात्रंद्यौरपिधानं ब्राह्मणस्यमुखेऽअमृतेऽअमृतंजुहोमिस्वाहा ॥ ॐ इदंविष्णु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्व्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् ॥ समूढमस्यपा ᳪ सुरेइतिपठित्वा ॐ कृष्णहव्यमिदंरक्षमदीयमितिपठि
त्वा ॐ इदमन्नमित्यन्ने ॐ इमाआपइतिजले ॐ इदमाज्यमितिघृते ॐ इदंहविरितिपुनरन्नेदक्षिण
कराङ्गुष्ठमावेश्य ॐ यवोसियवयास्मद्द्वेषोयवयारातीरितियवानन्नेप्रक्षिप्य ॐअद्यामुकगोत्राणांपितृपि
तामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणांपार्वणश्राद्धसंबन्धिनोविश्वेदेवाएतद्वोन्नंसोपकरणंनमः इतिकु
शत्रययवजलैरुत्सृजेत् । एवमेवपितामहादिदेवेभ्योपिदद्यात् । ततोऽपसव्यंकृत्वा दक्षिणामुखः पाति
तवामजानुः पितृपात्रंन्युब्जाभ्यांव्यस्ताभ्यांपाणिभ्यांस्पृष्ट्वा ॐ पृथिवीतेपात्रंद्यौरपिधानंब्राह्मणस्य
मुखेऽअमृतेऽअमृतंजुहोमिस्वाहा । ॐइदंविष्णुर्व्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् ॥ समूढमस्यपा ᳪ सुरे इति
पठित्वा ॐ कृष्णकव्यमिदंरक्षमदीयमितिपठित्वा ॐ इदमन्नमित्यन्ने ॐ इमाआपइतिजले ॐ इद
माज्यमितिघृते ॐ इदंकविरितिपुनरन्नेदक्षिणकरांगुष्ठमावेश्य ॐ अपहताऽसुरारक्षा ᳪ सिवेदि
षदइत्यन्नोपरितिलान्विकीर्य्य मोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रायपित्रे अमुकशर्मणे
पार्वणश्राद्धेएतत्तेन्नंसोपकरणंस्वधेतिपित्रेन्नमुत्सृजेत् । एवमेवपितामहादिभ्योपिदद्यात् । यद्येकंपात्रं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवतितदापृथिवीतेपात्रमितिमन्त्रःपुनर्नपठनीयः। ततः अन्नहीनंक्रियाहीनंविधिहीनंचयद्भवेत् ॥
तत्सर्वमच्छिद्रमस्तुइतिजपेत् । ततोगायत्रींत्रिर्जपेत् । ततः कुशेषूपविश्य ॐ मधुव्वाताइतित्र्यृ
चंजप्त्वा रक्षोघ्नीः ॐ कृणुष्वपाजइत्याद्याऋचः पठित्वा भूमिंतिलैरवकिरेत्। उदीरतामवरऽउ
त्परासऽउन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः ॥ असुंय्यईयुरवृकाऽऋतज्ञास्तेनोऽवन्तुपितरोहवेषु इत्या
दिपितृमन्त्रान् ॐ सहस्रशीर्षेत्यादिपुरुषसूक्तंचजपेत्। ॐ आशुः शिशान इत्यादिकमप्रतिरथम
न्यानिचपवित्राणिजपेत् । पुराणेतिहासमन्त्रादीनिचजपेत् । ततउच्छिष्टसन्निधावास्तृतकुशत्रयां
भूमिंप्रोक्ष्यसर्वप्रकारमन्नमुद्धृत्यसतिलमेकीकृत्य ॐ अग्निदग्धाश्चयेजीवायेप्यदग्धाःकुलेमम ॥ भूमौ
दत्तेनतृप्यन्तुतृप्तायान्तुपरांगतिमितिकुशोपर्यन्नमुत्सृजेत् । ततः सव्यंकृत्वाचम्यहरिंस्मृत्वागायत्रीं
मधुव्वाताइतिऋचंमधुमधुमधिवतिचजपेत् । ततोपसव्यंकृत्वापिण्डपातनार्थंनिर्मितहस्तमात्रचतुरं
गुलोच्छ्रितदक्षिणप्लवपिण्डिकाद्वयमध्यस्थानेसव्यहस्तधृतोपरिभागेन दक्षिणहस्तधृतमूलेनपवित्रेण
ॐ अपहताऽसुरारक्षाᳬसिवेदिषदःइतिमन्त्रेणप्रादेशमात्रमुल्लिखेत् । पवित्रमैशान्यांदिशिक्षिपेत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ततउभयत्र ॐ ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमानाऽअसुराः सन्तः स्वधयाचरन्ति ॥ पराप्पुरोनिपुरोयेभरन्त्य
ग्निष्टाँल्लोकान्प्रणुदात्यस्स्मादितिमन्त्रेणज्वलदंगारंप्रत्येकंभ्रामयेत् । अङ्गारंदक्षिणतोनिदध्यात् ।
ततउपमूलसकृदाच्छिन्नदक्षिणाग्रकुशत्रयं रेखायामास्तृणुयात् । ततःसव्यंकृत्वा ॐ देवताभ्यइ
तित्रिर्जपेत् । ततोऽपसव्यंकृत्वापुटकषट्केजलतिलगन्धपुष्पाणिकृत्वाएकंपात्रंवामहस्तेकृत्वामोटक
तिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वणश्राद्धपिण्डस्थानेऽत्रावनेनिक्ष्वतेस्वधा
इत्यास्तृतदर्भमूलेऽवनेजनंदद्यात् । एवंपितामहायापरपात्रमादायकुशमध्येतृतीयंपात्रमादायप्रपिता
महायकुशाग्रेदद्यात् । एवमेवपरपिण्डिकायामपियथाक्रमंकुशेष्ववनेजनादिदद्यात् । ततःसव्यञ्जनति
लजलमध्वाज्यहुतशेषान्नेनषट्पिण्डान्निर्म्माय मधुघृताभ्यामभिघार्य्यदद्यात् । प्रथमंमोटकतिलज
लपिण्डमादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वणश्राद्धेएषतेपिण्डःस्वधाइतिप्रथमावनेजन
स्थानेपिण्डंदद्यात् । एवंपितामहप्रपितामहयोः प्रत्येकंतत्तदवनेजनस्थानेपिण्डंदद्यात् । एवमेव
परपिण्डानपिद्वितीयपिण्डिकायां तत्तदवनेजनस्थाने मातामहादिभ्योदद्यात् । पिण्डदानंचसव्योप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

'बडासूचीपत्र' अलगहै] क्रय्य पुस्तकोंकी संक्षिप्तसूची–(कर्मकाण्डग्रन्थाः) [मँगालीजिये.

नाम.	की. रु. आ.	नाम.	की. रु. आ.
संस्कारभास्कर (यजुर्वेदी सब संस्कारोंकी विधि प्रयोग और मंत्र सहित)	२—१२	वास्तुशांति	०—६
कर्मसिद्धान्तदीपिका (कर्मफल)	०—३	विनायकशांति	०—१॥
रुद्री भाषाटीका	०—८	अष्टशांति	०—२
ग्रहशान्ति	०—८	मूलशांति	०—२
बृहत्कर्मकाण्डसमुच्चय	०—७	आश्लेषाशांतिर्ज्येष्ठाशांतिश्च	०—१॥
श्राद्धप्रयोगावली	१—०	जन्मदिनपूजापद्धति	०—२
गयायात्रापद्धति (सबविधिवर्णितहैं)	०—४	गोदानपद्धति	०—१॥
		नवग्रहविधानपद्धति	०—४

हीरानन्द मोतीराम, आलूवालाकटरा—अमृतसर. खेमराज श्रीकृष्णदास, "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम् प्रेस—मुंबई.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi